

Eski Türklerde İstihbarat ve Casusluk Faaliyetleri

Mehmet Mandaloglu •

Öz

Amaç: Çalışmamızın amacı bozkır coğrafyasında yaşayan eski Türklerin diplomatik ilişkilerinin yanı sıra istihbarat ve casusluk davranışlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapmaktır. İstihbarat ve casusluk yapmak amacıyla Türk ülkesine gelenler de dikkate alınmıştır.

Yöntem: Çalışmada önce kavramsal çerçeve çizilmiş, ardından istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmanın temeli Orta Asya'da devlet kurmuş olan Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlara dayanmaktadır. Çalışma kapsamında Avrupa Hun Devleti de incelenmiştir. Konunun sınırlılıklarından dolayı diğer Türk devlet ve toplulukları yüzeysel olarak ele alınmıştır.

Bulgular: İstihbarat ve casusluk faaliyetleri hem askerî hem de diplomatik ilişkileri etkilemiştir. Askerî istihbaratta asker sayısı, teçhizat, taktik gibi unsurlar hakkında bilgi edinmek önemlidir. Elçilik faaliyetleri diplomatik istihbarat açısından önemlidir. Muhafız birlikleri ve böriler Gök Türk Dönemi'ndeki teşkilat yapıları olarak dikkat çekmektedir. Bu teşkilatlar sayesinde Türkler, bilgiye kolaylıkla ulaşma imkânına sahip olmuşlardır. Bu bağlamda dönemin koşullarına göre eski Türklerde istihbarat teşkilatlarının varlığından bahsetmek mümkündür.

Sonuç: Eski Türkler diplomatik teamüllere göre diğer devletlerle ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Devletler arası ilişkiler elçilik heyetleri aracılığıyla yürütülmesine rağmen heyetteki casuslar gizli bilgileri öğrenmeye ve kendi ülkeleri adına istihbarat sağlamaya çalışmışlardır. Literatürde yer alan kavramların çokluğu eski Türklerde istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yaygın olduğunu kanıtlamaktadır.

Özgünlük: Araştırma eski Türklerde istihbarat ve casusluk hakkında özgün bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türk, istihbarat, casusluk, böri, haberleşme.

• Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mehmet.mandaloglu@hbv.edu.tr

Geliş tarihi : 14 Şubat 2024

Kabul Tarihi: 6 Ağustos 2024

Makale Türü : Araştırma Makalesi

In Old Turks Intelligence and Espionage Activities

Mehmet Mandaloğlu •

Abstract

Purpose: The aim of our study is to make a general evaluation of the diplomatic relations as well as the intelligence and espionage behaviors of the old Turks living in the steppe geography. Those who came to the Turkish country for intelligence and espionage purposes were also taken into consideration.

Method: In this study, first a conceptual framework was drawn, and then the the political, social, economic and military aspects of intelligence and espionage policies were emphasized. The basis of the study is based on the Huns, Gök Turks and Uyghurs who established states in Central Asia. The European Hun State was also examined within the scope of the study. Due to the limitations of the subject, other Turkish states and communities have been discussed superficially.

Findings: Intelligence and espionage activities affected both military and diplomatic relations. In military intelligence, it is important to obtain information about elements such as the number of soldiers, equipment and tactics. Embassy delegations are important in diplomatic intelligence. Guard units and bōris attract attention as organizational structures in the Gok Turk Period. Thanks to these organizations, Turks had the opportunity to easily access information. In this context, it is possible to talk about the existence of intelligence organizations in the old Turks according to the conditions of the period.

Implications: Old Turks continued their relations with other states according to diplomatic practices. Even though interstate relations were carried out through embassy delegations, the spies in the delegation tried to learn secret information and provide intelligence on behalf of their own countries. The multitude of concepts in the literature proves that intelligence and espionage practices were common in old Turks.

Originality: The research provides original information about intelligence and espionage in old Turks.

Keywords: Turks, intelligence, espionage, bōri, communication.

---

*Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University Polatlı Faculty of Science and Letters, Department of History. mehmet.mandaloglu@hbv.edu.tr

Geliş tarihi : February 14, 2024
Makale Türü : Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: August 6, 2024

Giriş

İstihbarat sürecinin en önemli ham maddesini haber oluşturmaktadır. Haber veya ham bilgi başka ülkelerle ilgili her türlü bilgidir. Haber denildiğinde istihbarat için gerekli olan ham madde anlaşılmalıdır (Yakın, 1969, s. 33). İstihbarat ise akıl, zekâ, anlayış, haber, bilgi, vukuf, işitilen haberler, duyulan şeyler, toplanan bilgiler, alınan haberler, bilgi toplama ve haber alma anlamına gelmektedir (Uyar, 2005, s. 284). Başka bir tanımda istihbarat, haberlerin (ham bilgilerin) işlenmesi, (tasnif, kıymetlendirme, yorum) sonucu üretilen bir ürün veya bilgi anlamına gelmektedir (Bektan, 2022, s. 30). Yakın, istihbarat kavramını türlü imkân ve vasıtalarla herhangi bir konuda elde edilen haberlerin ayrılması, birleştirilmesi, tertiplenmesi, değerlendirilmesi, yorumlanarak bunlardan bir sonuca varılması, ayrıca mukabil faaliyetlere karşı konulması, yıkıcı propagandaların önlenmesi ve olumlu haberlerin yayılması biçiminde tanımlamaktadır (Yakın, 1969, s. 33). İltar'e göre istihbarat, haberlerin işlenmesi sonucunda üretilen bir bilgi, planlama, araştırma, delilleri toplama, çeşitli akli ve tecrübi, ilmi metodlar ile onları değerlendirerek bir sonuç elde ederek kullanma faaliyetlerini içine almaktadır (İltar, 2002, s. 1). Bir haberin istihbarat olabilmesi için ham bilginin işlenmesi gerekmektedir. Bilginin işlenmesinin ardından üretilen bilgi istihbarat faaliyetlerinde kullanılabilir.

Eski Türkler gerek siyasi gerekse askerî konularla ilgili bilgi kaynaklarından gelen haberleri işlemişler ve bu doğrultuda tedbirler almışlardır. Haber akışının sağlanması amacıyla eski Türkler istihbarat faaliyetlerine önem vermişlerdir. Devlet teşkilatında görevli buyruklardan birisi ulaşım ve haberleşmeden sorumludur. Eski Türklerde geniş bir haberleşme ve posta ağı mevcuttur (Gömeç, 2018a, s. 100). Sözlükte istihbarat; yeni öğrenilen bilgiler, haberler ve duyular anlamına gelmekte olup bir kimse veya bir şey hakkında haber alma, bilgi toplama sürecidir (Doğan, 2020a, s. 1085). Bir haberin elde edilmesinin yanında toplanan ham bilginin işlenmesi de önemlidir. Bir bilgi belirli aşamalardan geçtikten sonra anlamlı hâle gelmekte ve bu şekliyle istihbarata dönüşmektedir. İstihbarat, sıradan bir bireyden devletlere kadar her düzeyde var olan bir şeydir (Kaleli, 2021, s. 7). İstihbarat, yabancı bir ülkeye ait sağlanabilmiş bilgilerin bir araya toplanması, kıymetlendirilmesi, birleştirilmesi tahlil ve yorumunun sonucu elde edilen şeydir (Pehlivanlı, 2002, s. 279). Devletler istihbarat faaliyetlerine önem vermişlerdir. Bir devlet için bilgi akışının sağlanması, jeopolitik duyarlılık ve güvenlik bakımından gereklidir. İstihbarat faaliyetleri devletlerin güvenliği ve rejimlerinin emniyeti açısından millî politika ile tespit edilmiştir. Bu politika millî hedeflere ulaşabilmek amacıyla devlet organlarının yaptıkları istihbarat faaliyetlerinin bütünüdür (İltar, 2002, s. 1). Türkler, devletler arasında gidip gelen kimselere elçi adını vermişlerdir. Casuslar ise körüg, tıl, tıgrak sözcükleriyle ifade edilmiştir. Aileler arasında

haber götürüp getiren kimselere yazıççı denilmiştir. Okçı ise halka, hükümdarın haberlerini bildiren kimsedir (Ögel, 1979, s. 266). Gök Türklerden itibaren diğer Türk devletlerinin çoğunluğunda kullanılan çabış (çavuş) tabiri askeriyede kumandan, yönetimde sivil muhafız, haberci ve diplomaside elçi anlamında kullanılmıştır (Donuk, 1988, s. 92). Tonyukuk Yazıtı'nda geçen çabış sözcüğü kumandan anlamındadır (Tekin, 2018, s. 74). Kâşgarlı Mahmud, çavuş sözcüğünü savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse biçiminde açıklamıştır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 139).

Eski Türklerde İstihbarat

Tarih boyunca devletler istihbarat faaliyetlerine önem vermişler, çıkarları doğrultusunda istihbarat ağı kurmuşlardır. İstihbarat faaliyetleri iç ve dış olmak üzere iki biçimde uygulanmıştır. İstihbarat, bir ülkenin aleni, meşru ve kanuni biçimde haber toplamasıdır (Uyar, 2005, s. 285). Tarihin ilk zamanlarından itibaren istihbaratın var olduğu bilinmekte olup Çinlilerin bu konuda uzmanlaştıkları görülmektedir (Bektan, 2022, s. 28). Çinlilerde gezginler vasıtasıyla başlayan istihbarat faaliyetleri zamanla casusluğa dönüşmüştür. Çinlilerin uzun süren savaşlarda başarılı olmalarında istihbarat faaliyetlerinin ve casusların etkileri vardır. Casuslar elde ettikleri bilgiyi ülkelerine götürerek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamışlardır.

İstihbarata önem veren milletler arasında Türkler de yer almaktadır. İslamiyet'ten önce Orta Asya'da birçok devlet kuran Türkler komşularıyla kurdukları siyasi, askerî, ekonomik faaliyetlerini düzene koyabilmek ve kendilerine karşı planları önceden haber alabilmek amacıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Hunlar, Gök Türkler ve Uygurlar ülkenin ve halkın geleceğini güvence altına alabilmek için siyasi, sosyal, ekonomik ve askerî istihbarat faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir (İlter, 2002, s. 5). Eski Türk devletlerinde bilginin öğrenilmesi amacıyla yürütülen istihbarat çalışmaları düşmanlarına karşı üstünlüğün sağlanmasını kolaylaştırmıştır. Bektan'a göre devletin istihbaratı, devletin bütünlüğünü korumak ve sağlamak için millî politika ile tespit edilen, millî hedefleri elde etmek amacıyla devlet organları tarafından yürütülen istihbaratın tümünü oluşturmaktadır (Bektan, 2022, s. 30).

Orta Asya'dan doğuya göç eden Hunların bir kısmı Güney İran ve Batı Afganistan'a yönelmiş, Cungarya bozkırlarından Horasan Bölgesi'ne geçerek 5. yüzyılın ortalarına doğru Akhun (Eftalit) Devleti'ni kurmuşlardır (Kafesoğlu, 1993, s. 80). Akhunlar Dönemi'nde istihbarat faaliyetlerinde savaşlara gözlemci olarak gönderilen kimselerden faydalanılmıştır. Sasani hükümdarı Firaz ile Akhun hükümdarı Aksungur (Akşunvar) arasında yapılan bir savaşa Bizans İmparatoru Zenon, Eusibios adında bir elçi göndererek savaşı takip etmesini ve Akhunlar hakkında bilgi toplamasını istemiştir (Altungök, 2012, s. 179). Akhunlar akıllıca bir plan yürüterek Sasani

hükümdarı Firuz'un ordusuyla sınırı geçmesine izin vermiştir. Akhunlar, casusları aracılığıyla Sasani kuvvetlerinin ilerleyişi hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Prokopius, Sasanilerin stratejiyi algılayamadıklarını, son hızla kovalamaya devam ettiklerini, kazılan hendeklere düştüklerini ve felakete sürüklendiklerini aktarmaktadır (Altungök, 2012, s. 180). Bu bilgiden Akhunların istihbarata önem verdikleri ve Sasanilere karşı girişikleri mücadelede casuslar tarafından getirilen haberlerle Sasani birliklerine karşı üstünlük elde ettikleri anlaşılmaktadır. Savaş öncesinde istihbarat faaliyetlerinin savaşın seyrini değiştirdiği açıkça görülmektedir.

İstihbarat faaliyetleri insanlık tarihinin başlangıcından itibaren mevcuttur. Günümüzde olduğu gibi geçmişteki devletlerin geleceği açısından istihbarat son derece önemlidir. Bundan dolayı önceden haber almak istihbarat açısından gereklidir. Haber, ham bilgiyi ifade eder. İstihbarat ise elde edilen haberin, bilginin, belgenin belirli bir sistematik içinde işlenmesidir. Bir haberin istihbarata dönüşebilmesi için belirli aşamalardan geçmesi gereklidir. İstihbarat çarkı olarak değerlendirilen bu aşamada öncelikle ham bilgi toplanır. Toplanan ham bilgi tasnif edilerek işlenir. İşlenmiş bilgiler kıymetlendirilerek istihbarat ihtiyaçları doğrultusunda yorumlanır ve yayım aşamalarından geçirilerek değerlendirilir (İlter, 2002, s. 2). Haberin istihbarata dönüşme sürecinde bilgilerin sınıflandırılması söz konusudur. Tasnif edilen bilgilerin doğruluğu tespit edilmek zorundadır. Bu aşamada haberin istihbarat değeri taşıyıp taşımadığı, haber alınan kaynağın güvenilir olup olmadığı ve haberin doğruluğunun tespiti önem taşımaktadır. Bu bilgilerden sonra kesin yargıya varabilmek için yorumlamak gerekir. Bu aşamada haberin istihbarat değeri bulunuyorsa bunun ilgili kurum ve kişilerle paylaşılması gerekmektedir. İlter'e göre bu döngü istihbarat çarkı olarak adlandırılmaktadır (İlter, 2002, s. 3).

Askerî İstihbarat

Devletlerin geleceklerini güvence altına almak, olası sürprizleri önlemek, askerî kuvvetlerini gerektiğinde verimli kullanmak amacıyla uzmanları vasıtasıyla haber toplamaları ve bunları değerlendirerek yorumlamaları pozitif istihbarat olarak tanımlanmakta olup askerî istihbarat bu türdendir. Siyasi, sosyal, ekonomik, biyografik, ilmî istihbarat da bu tür istihbarat arasında yer almaktadır (Yakın, 1969, s. 36). Eski Türklerde devlet ve ordu açısından önemli rol oynayan kılavuzlar vardır. Ögel, bu kılavuzların çok gezmiş ve görmüş olduklarını, askerlik bilgisi ile idari tecrübeye sahip olduklarını belirtmektedir (Ögel, 1979, s. 267). Buradan eski Türklerde askerî kılavuzluğun önemli olduğu ve bilgi toplamak amacıyla belirlenen kişilerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Askerin önünde giden ve öncülük eden bu kılavuzlara "yezek/yizek" adı verilmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, 778). Yırçı sözcüğü rehber, kılavuz, yol gösteren anlamındadır. Yırçilemek ise yol göstermek, kılavuzluk etmek manasındadır (Caferoğlu, 2021, s. 298). Askerî

kılavuzluk sayesinde bilgilerin toplanması ve ilgili yerlere ulaştırılması düşman unsurlara karşı tedbir alınmasını sağlamıştır. Çok gezen ve farklı yerleri görme imkânına sahip olan kılavuzlar, devlet ve ordu içinde önemli olduğu kadar askerî istihbaratın sağlanmasında da etkili olmuşlardır. Yizek/yezek adı verilen kılavuzlar askerinin öncü birliğini ifade etmektedir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 795). Bu kılavuzlar, askerî bilgi ve tecrübeye sahip kimselerden oluşmaktadır. Eski Türklerde askerî teşkilat yapısı ile istihbarat arasında ilişki kurulabilmektedir. Türklerde askerî teşkilatta emir-komuta zinciri içinde küçükten büyüğe veya büyükten küçüğe doğru hiyerarşik bir yapılanma bulunmaktadır (Durmuş, 2005, s. 14).

Savaş öncesinde, esnasında ve sonrasında haberleşme büyük öneme sahiptir. Bu amaçla istihbarat yoluyla bilginin toplanması savaşın seyrini etkileyecektir. İstihbarat yoluyla elde edilen bilgiler savaş düzeninin oluşturulmasını kolaylaştırır. Bir millet veya devlet hakkında askerî alanda yapılacak istihbaratta milletin savaş gücü, değeri, silâhlı kuvvetlerinin doktrinleri, savaş planları, stratejisi, taktikleri, savaş düzeni, teçhizat yapısı gibi durumların bilinmesi önemlidir (Yakın, 1969, s. 42). Sun Zi, ordunun savaş hazırlığı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Ona göre askerinin konuşlandırılacağı yer özenle seçilmelidir. Ordunun yakınlarında tehlikeli sarp geçitler, bataklıklar, su dolu çukurlar ve çalılıklı korular tuzak veya casusların saklanabileceği yerlerdir. Bundan dolayı bu yerler dikkatle gözlenmelidir. Ağaçların sallanması, otların ezilmiş olması, kuşların uçuşması, vahşi hayvanların kaçışması, toz bulutlarının yükselmesi düşmanın gelmekte olduğunu ve baskın yapacağını gösteren işaretler olarak değerlendirilmelidir (Sun Zi, 2021, s. 26-27). Casusluk haber almak için sıklıkla başvurulan yöntemler arasındadır. Olup bitenler ve olacaklar hakkında önceden bilgi almak, düşmanın durumunu öğrenmek zaman kazandırabileceği gibi hazırlık yapmayı da sağlar. Bu nedenle iyi bir hükümdar için casuslar aracılığıyla elde edilen bilgiler kıymetlidir. Barış ve savaş hâlinde düşmana üstünlük sağlamak amacıyla farklı misyonlara sahip casuslar kullanılmıştır.

Bizans ve Roma, Avrupa Hun Devleti hakkında bilgi toplamak amacıyla istihbarat faaliyetinde bulunmuştur. Elçi ve din adamı olarak bazı casuslar Avrupa Hunlarına gönderilmiştir. 448 yılında İmparator II. Theodosius tarafından Attila'ya bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bu heyette Bizans tarihçisi Priskos görev almış ve Attila'nın sarayında bulunmuştur. Priskos, Attila'nın özel hayatı ve Hunlarla ilgili bilgiler vermiştir (Ahmetbeyoğlu, 2020, s. 14). Buradan elçiler aracılığıyla istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı durum sonraki süreçlerde de devam etmiştir. Roma Seferi esnasında Avienus'un önderliğinde Roma valisi Trigetius ve Papa I. Leon, Attila'ya elçi olarak gönderilmiş (Ahmetbeyoğlu, 2017a, s. 142) ve Attila Roma Seferi'nden vazgeçmiştir. Attila'nın seferi sona erdirmesinde casusluk faaliyetlerinin etkisi olmalıdır.

Chang Jen-t'ang, Gök Türklerin Çin esaretinden kurtulmak için 680 yılının mart ayındaki olayları anlatırken Çinlilerin Gök Türklerle karşı kurduğu pusu hakkında bilgiler vermektedir. Onun verdiği bilgiye göre Çinliler, Gök Türklerle karşı kumaz bir plan kurmuşlardır. Çinliler yaptırdıkları arabaların içerisine uzun kılıçlar ve kuvvetli mancınık okları ile teçhizatlı beş dinç asker saklamışlardır. Birkaç yüz zayıf askerin arabaların yanlarında yürümesini sağlamışlardır. Gök Türkler geldiklerinde bu zayıf askerler arabaları terk ederek dağınmık şekilde kaçmışlardır. Gök Türkler arabalardaki yiyecekleri almak için yaklaştıklarında dinç Çinli askerler saklandıkları yerlerden çıkarak Gök Türklerle büyük zayıat vermişlerdir (Chang Jen-t'ang, 1968, s. 125). Gök Türklerin herhangi bir bilgi almadan doğrudan Çinlilere saldırmaları bozguna uğramalarının temel nedenini oluşturmuştur. Bu durum istihbaratın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Eğer Türkler, önceden haber alma imkânı elde etmiş olsalardı büyük bir zayıata uğramamış olacaktı. Bu yenilgi, Gök Türklerin daha sonraki süreçte istihbarata önem vermelerine zemin hazırlamış olmalıdır. Gök Türkler Dönemi'nde yaygın olarak kullanılan gözetleme kuleleri düşmanın gelişini önceden öğrenebilmeyi sağladığı gibi doğru bilginin alınması amacıyla istihbarat faaliyetlerinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

İslamiyet'ten önce Türkler askerî faaliyetleri için özel birlikler kurmuşlardır. Savaş zamanında düşman ordusunun sayısını ve durumunu öğrenmek oldukça önemlidir. Gök Türkler savaş zamanında düşman ordusunun durumunu öğrenmek için keşif kolu göndermişlerdir (Koca, 2019, s. 125). Bu durum Orhun Kitabeleri'nde anlatılmaktadır. Bilge Vezir Tonyukuk, Kapgan Kağan devletin başına geçtiğinde uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdiğini aktarmaktadır. Tonyukuk Yazıtı'nda geçen “*yelmeg*” sözcüğü bu keşif devriyelerini ifade etmektedir (Tekin, 2018, s. 82). Eski Türk ordu teşkilatında kullanılan özel birlikler görevlerinde uzmanlaşmış kişilerden oluşmaktadır. Ordugâhın korunmasından sorumlu olan nöbetçilere sakçı denilmektedir (Koca, 2019, s. 126). Sakçı sözcüğü Türkçede bekçi anlamına gelmektedir (Canatar, 2011, s. 54). Sak sak sözcüğü ise nöbetçinin, bekçinin kaleyi ve atı koruyabilmek için uyanık olmasını emreden söz anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 483). Sakçılar düşman casuslarının sızma ve sabotaj faaliyetlerine karşı im, yani parola kullanmışlardır. Parolayı bilmeyen kimse ise derhal öldürülmüştür (Koca, 2019, s. 126). İm, orduda başbuğun askerler arasına silah veya kuş adlarından birini belge olarak koyduğu kelimelerdir (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 231).

Diplomatik İstihbarat ve Elçiler

Elçi kavramı Türkçe el, il (kavim, halk, ülke, devlet vb) sözünün -çı, -çi (meslek bildirme) eki ile genişletilmiş şeklidir ortaya çıkmıştır. Eski Türkçe metinlerde elçi, “haber getirici, haberci, tebliğci, sefir” veya “hükümdarın resmi habercisi” olarak geçmektedir (Saray, 2005, s. 1197). Türkler tarafından

kurulmuş devletlerde siyasi temasları yürüten dış işleri dairesi önemli kuruluşlardan birini oluşturmaktadır (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Devletler arasındaki diplomatik ilişkilerde bu kuruluş büyük roller üstlenmiştir. Devletler arasında elçilik heyetleri gidip gelerek diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır. Eski Türklerde kurulan diplomatik ilişkiler komşu ülkelerin elçilik heyetiyle birlikte casuslarını da göndermelerini kolaylaştırmıştır. Çinliler, Hunları ve Vusunları kontrol etmek için yoğun diplomasi ve casusluk faaliyetleri yürütmüştür (Altungök, 2012, s. 178). Elçilik heyetleriyle birlikte zengin hediyelerin gönderilmesi hakanın ve maiyetindekilerin gönlünü almakla beraber güvenlerini kazanmayı da sağlamıştır. Çinli prenseslerin kağanlarla evlendirilmeleri birçok casusun bakıcı kılığında Türk ülkesine girmesine neden olmuştur. Türkler, ülkelerindeki casusluk faaliyetlerini önleyecek tedbirlere başvurmadan kaçınmamışlardır. Casusluk faaliyetinde bulunanlara organ kesimi ve ölüm gibi bedeni cezalar verilmiştir. Ağır suç kapsamına giren casusluk devrin koşullarına göre işkenceli ölüm biçiminde cezalandırılmıştır (Arık, 1995, s. 9). Türkler casusluğu büyük bir suç olarak değerlendirmişler ve ülkelerine gelen casusları tespit ettiklerinde cezalandırmışlardır.

Eski Türkler diplomatik ilişkilere önem vermişlerdir. Diplomasi, uluslararası ilişki ve görüşmeleri kendi çıkarları doğrultusunda yürütme sanatıdır (Şahin, 2022, s. 260). Türkler, casusluk yapmadıkları sürece elçilere dokunmamışlar ancak şüpheli hareketleri görülen yabancı devlet temsilcileri gerekli durumlarda cezalandırılmışlardır (Arık, 1995, s. 32). Türkler, bir başka devlet veya ülke hesabına casusluk yapanları farklı şekillerde cezalandırmışlardır. Hapis, sürgün veya ikamete memur etme ve ölüm bu cezalar arasında sayılabilir. Türkler devletler arası hukukun gereği olarak yabancı diplomatik temsilcilerin dokunulmazlığı ilkesine bağlı kalmışlar ancak yeri geldiğinde ülkenin siyasi ve askerî güvenliğini tehlikeye düşürenleri cezalandırmaktan kaçınmamışlardır (Arık, 1995, s. 34). Eski Türklerde kendi ülkeleri aleyhine başka bir ülke için casusluk yapmak büyük suç olarak kabul edilmiştir. Bu suçu işleyip yakalanan casuslara organ kesme veya idam cezası verilmiştir (Altungök, 2012, s. 179).

İslamiyet'ten önce Türkler dağınık boylar hâlinde yaşamlarının sürdürürlerken Asya Hunları ile birlikte teşkilatlı bir yapıya kavuşmuşlar, tek bir bayrak altında birleşerek devletleşmişlerdir. Hunlarda başka devletlerle siyasi işleri yürüten dış işleri dairesi önemli kuruluşlardan biridir (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Mete (Mo-tun/Mao-tun/Mo-tu), dağınık hâldeki 26 boyu birleştirerek Asya Hun Devleti'ni kurmuştur. Asya Hun Devleti'nin kurulmasından sonra başta Çin olmak üzere komşu devletlerle diplomatik ilişkiler kurulmuş, karşılıklı elçilik heyetleri gidip gelmiştir. Mete MÖ 209 yılında tahta çıktıktan sonra ilk elçilik heyeti Tunguzlardan gelmiştir. Asya Hunlarının kurulmasından sonra gerçekleşen ilk diplomatik görüşmede Tunguzlar, Mete'den bin mil koşabilen atının kendilerine verilmesini

istemişlerdir. Mete, devletin ileri gelenlerinin konuyu görüşmelerini istemiştir. Devletin ileri gelenleri konuyu müzakere etmişler ve bu atın Hunların çok değerli bir atı olduğundan dolayı Tunguzlara verilemeyeceğini belirtmişlerdir. Mete ise, bir atın komşu devletten üstün tutulamayacağını ifade ederek bu atı Tunguzlara vermiştir. Tunguzlar yeniden Hunlara bir elçi daha göndererek Hun hakanı Mete'den hatunlarından birisini istemiştir. Mete, devlet büyüklerinin konuyu müzakere etmesini istemiştir. Devlet büyükleri Tunguzların bu isteğine kızarak onlarda ahlak denilen bir Şey olmadığını, Tunguzlara taarruz edilmesini istemişlerdir. Mete ise hatun kişinin komşu bir devletten üstün tutulamayacağını belirterek sevgili hatununu Tunguzlara göndermiştir. Tunguzlar yeni bir elçi göndererek iki ülke arasında bulunan terk edilmiş bir bölgeyi Mete'den istemişlerdir. Mete devlet büyüklerinin konuyu müzakere etmesini istemiştir. Devlet büyükleri, terk edilmiş çorak bir arazinin verilmesinin bir öneminin olmadığını belirtmiştir. Mete bu duruma çok kızmış, devletin temeli olan toprak parçasının verilemeyeceğini belirtmiş, bu toprağı Tunguzlara verelim diyenlerin başını kestirmiştir (Ögel, 2015a, s. 158-159). Mete, ülkenin dört bir yanına haber göndererek herkesin derhal orduya katılmasını istemiş ve Tunguzlara karşı büyük bir sefer düzenlemiştir (Pamir, 2022, s. 11).

Asya Hun Devleti'nin kurulmasıyla birlikte komşu devletlerle diplomatik ilişkiler başlamıştır. Hunlar diğer devletlerle ilişkilerinde elçiler kullanmış ve bu devletlerden gelen elçileri kabul etmişlerdir. Bir devletin elçilik heyeti göndererek diplomatik ilişki kurması, o devletin hukuki ve siyasi varlığının tanınması anlamına gelmektedir. Asya Hunlarının merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir heyet yer almıştır (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Çin kaynaklarının Hun elçilerinin yanlarında yazılı itaatnameler taşıdıklarını belirtmeleri (Onay, 2018b, s. 148), Hunların diplomatik ilişkileri müzakereye dayalı ve yazılı biçimde sürdürdüklerini göstermektedir. Gökalp'e göre il sözcüğü hem sulh hem de devlet manasındadır. Bu açıdan elçi tabiri sulhu kavramıyla ifade edilmektedir (Gökalp, 1976, s. 183). Elçilerin görevleri diplomatik yollarla iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek, barışa hizmet etmek ve devletlerin birbirlerine karşı hukuki varlıklarını kabul ettirmektir (Onay, 2018a, s. 223).

Elçilik heyetleri her türlü konu ile ilgili talepleri getirebilmiştir. Eski Türklerde elçilik heyetleri, devlet yönetimi ve dış ilişkiler bakımından önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Bu heyetler diplomatik ilişkileri geliştirmekle beraber bünyelerinde yer alan casuslar, gittikleri ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik, din, kültürel vb. durumları hakkında bilgiler toplayarak kendi ülkelerine istihbarat faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Elbetteki heyetler içinde yer alan bütün kimseleri istihbarat faaliyetinde bulunacak casuslar olarak nitelendirmek doğru değildir. Heyetlerin içinde gizli görevle gönderilmiş casusların bulunduğu da bir gerçektir.

Asya Hun Devleti'nin kurulmasından sonra Çinliler Mete'ye elçilik heyeti göndermişlerdir. Çin İmparatoru Kao-tsu, MÖ 201 yılında Hunlara saldırmaya karar vermiş ancak bilgi toplamak amacıyla on kişiden oluşan bir elçilik heyeti göndermiştir (Onay, 2018a, s. 224). Bu elçilik heyetinin görevi Hunlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiye sağlamak değildir çünkü heyetin içinde bulunanlar birer casus ve gözlemci idiler. Bunların asıl görevi, Hun ordusunun durumunu öğrenmektir (Koca, 2019, s. 282). Mete, Çin elçilik heyetinin diplomatik ilişki kurma niyetinde olmadığını, istihbarat amacıyla Hun ülkesine geldiğini anlamış ve bu doğrultuda tedbirler almıştır. Mete, Hun ordusunun durumunu zayıf göstermek amacıyla karargâhında yaşlılar ve çocuklar, zayıf ve sıksa atları bırakmıştır. Çin elçilik heyetindeki casuslar bu durumu döndüklerinde Çin imparatoruna bildirmişlerdir. Mete'nin uyguladığı stratejik taktik yanlış istihbarata neden olmuştur. Çin imparatoru, casusların getirdiği bilgiden memnun olmakla beraber Mete'nin karargâhına yeni bir casus daha göndermiştir. Bu casus, Mete'nin Çin imparatorunu yanıltmaya yönelik tutumunu anlamıştır. Çin imparatoru casusun getireceği bilgiyi beklemeden fırsattan istifade ederek Hunların üzerine hareket etmiş ve Hunların karşısında bozguna uğramıştır. Mete'nin bu taktiği diplomatik ilişkilerde uygulanan istihbarat olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Hunlar, düşmanları Çinlilere karşı yanıltıcı ve aldattıcı bilgiler vermiş, casusların yanlış bilgiyi ülkelerine götürmelerini sağlamışlardır. Çin İmparatoru Kao-tsu yenilginin şokunu atlattıktan üç yıl sonra devlet meclisini toplamış ve çareler aramaya başlamıştır. Çin imparatorunun komutanlarından birisi, imparatorun kızının Mete'ye eş olarak verilmesi gerektiğini, her yıl Hunlara vergi olarak değerli hediyeler gönderilmesini tavsiye etmiş; Çinli prensesten doğacak çocuklardan birisinin veliht olacağını, Mete'nin yerine geçeceğini ve böylece Hunların kontrol altına alınabileceğini belirtmiştir (Atalay, 2014, s. 109). Çin imparatoru bunun üzerine bu komutanı Hunlara göndermiş ve iki devlet arasında MÖ 198 yılında Hoçin Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada Hun Hakanının Çinli bir prensesle evlenmesi, Çinlilerin Hunlara belirlenen miktarlarda ipek, şarap, pirinç ve yiyeceklerden her yıl vermesi, iki devletin birbirleriyle eşit olduğunun kabul edilmesi ve Çin Seddi'nin iki ülke arasında sınır olarak belirlenmesi karara bağlanmıştır (Onay, 2018a, s. 224). Hoçin Antlaşması, Orta Asya Türk tarihinin bilinen ilk milletler arası antlaşmasıdır. Diplomatik ilişkiler ve karşılıklı elçilik heyetlerinin gidip gelmesi sonucunda imzalanan bu antlaşma ile Hunların siyasi ve hukuki varlıkları tanınmıştır. Çin, Hunlara vergi veren bir devlet durumuna gelmiştir. Çin açısından onur kırıcı kabul edilen bu antlaşma, Hunlar lehinde gelişmiş ve uygulanmıştır (Onat, 1987, s. 612). Mete, Çinli prenses ile evlenmiş ve uzun sürecek olan barış ortamı tesis edilmiştir. MÖ 135 yılında Çin İmparatoru Wu-ti zamanında yapılan antlaşmaya kadar askerî ve siyasi üstünlük Hunların elinde olmuştur (Onay, 2018a, s. 225).

Hunların Çinlilerle kurdukları diplomatik ilişkilerde elçilik heyetlerinin dışında bizzat Hun hakanları Çin'e gitmeleri ağır ekonomik yük

oluşturmuştur. Çinli devlet adamları Hun hakanlarının ziyaretinin gereksiz masraf olacağı ve Çin'e uğursuzluk getireceği görüşündedirler. Çinliler bu ziyaretlerin ekonomik g getireceğini bilmelerine rağmen siyasi üstünlüğü elde tutmak için bu külfete katlanmak zorunda kalmışlardır. Hunlara gönderilen elçiler marifetiyle hakanın ziyaretine eşlik edecek maiyetinin belirli sayıda tutulması istenmiştir. Hun hakanına ve beraberindekilere verilecek hediyeler Çin ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Onat, 1987, s. 617).

Gök Türk Devleti'nin kurulmasıyla diplomatik ilişkilere önem verilmiş ve devletler arası ilişkiler elçilik heyetleri marifetiyle yürütülmüştür. Gök Türklere gönderilen ilk elçi Soğdlu An Nuo-p'ant-t'ao'dur (Onay, 2018b, s. 146). Soğdlu elçi 545 yılında Batı Wei topraklarından Gök Türklerin Aşına ailesine gönderilen elçilik heyetinin başkanlığını yapmıştır (Mori, 1983, s. 343). Bu dönemde Gök Türk Hakanı Bumin'in yanında Soğdluların olduğu bilinmektedir. Çinliler Soğdlu tüccarları elçi olarak göndermekle Gök Türklerle ilişkilerini kolaylaştırmayı amaçlamışlardır. Çinlilerin Soğdlu tüccarları tercih etmelerinin sebebi onların Gök Türkleri çok iyi tanınmaları ve onlarla iyi münasebet kurmuş olmalarıdır (Taşağıl, 2017, s. 185). Buradan Gök Türk Kağanlığı içindeki Soğdların rolünün sadece ticari alanda kalmadığı anlaşılmaktadır. Soğdlar siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda Gök Türkleri istedikleri gibi yönlendirmişlerdir (Mori, 1983, s. 350). Çinlilerin Soğdlu bir elçiyi Gök Türklere göndermelerinin temelinde bu durumun yattığı görülmektedir. Çinliler, Türklerin arasında etkili olabilecek kişileri özellikle seçmiş olmalıdırlar. Batı Wei topraklarından Türklere gelen elçi An Nuo-p'ant-t'ao, büyük bir coşku ve hürmetle karşılanmıştır. Orada bulunanlar büyük bir devletten elçi geldiğini ve yakında kendi devletlerinin yükseleceğini belirterek birbirlerini tebrik etmişlerdir. Halkın moralinin yüksek olduğunu gören Bumin Kagan, elçiyi hediyelerle ülkesine göndermiştir (Gumilev, 1999, s. 49). Elçi An Nuo-p'ant-t'ao'nun Türk dilini çok iyi bilmesi onun özellikle seçilmesinde etkili olmuştur. Bu yönüyle diplomatik ilişkilerde aynı dilin konuşulabilmesi taraflar arasında iletişimi kolaylaştırabilecek niteliktedir. Onay'a göre bu elçinin gönderilmesinde Çin'deki devletlerin siyasi ve iktisadi durumlarının da etkisi bulunmaktadır. 545 yılında Bumin'in Çin ile ticari ilişkiler kurmak istemesi, Gök Türklerle Soğdlar arasındaki ilişkinin ticari temele dayandığını göstermektedir. Soğdlar özellikle 4. yüzyıldan sonra Çin merkezli İpek Yolu ticaretinde etkin rol oynamadıklarından Gök Türklerin iktisadi menfaatler bekledikleri anlaşılmaktadır. Elçinin gönderilmesi siyasi düzen ve uluslararası rekabetin belirleyici hususlarından birini oluşturmaktadır. Çin'deki Batı Wei Devleti'nin Soğdlu bir elçiyi göndermesi uluslararası ilişkilerde onların etkinliğini kullanmak istemesiyle ilgili olmalıdır (Onay, 2018b, s. 147).

Gök Türk Devleti'nin hukuki ve siyasi varlığı tanındıktan sonra Mverannehir ile Baktriya Bölgesi'nde hüküm süren Akhunlar, kurdukları

temas neticesinde Çin'e elçilik heyeti göndermişlerdir. Akhunlar, Çin'deki Batı Wei imparatoruna 555 ve 558 yıllarında elçilik heyeti göndermişlerdir. Onay'a göre bu elçilik heyetinin amacı İstemi Yabgu'ya karşı ittifak arayışıdır (Onay, 2018b, s. 149). Akhunlar Çinlilerle diplomatik temas kurmuşlarsa da bu çok uzun sürmemiştir. Akhunların yıkılmasıyla Gök Türkler Sasanilerle diplomatik ilişkiler kurmuşlar ve taraflar arasında elçilik heyetleri gidip gelmiştir. Gök Türkler, Maniakh başkanlığında Soğd elçilik heyetini Sasanilere göndermiştir. Her ne kadar Gök Türkler Sasanilerle diplomatik ilişkiler kurmak amacıyla elçiler göndermişlerse de bekledikleri ilgiyi göremedikleri gibi isteklerini de elde edememişlerdir.

Gök Türklerde diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri devletin doğu kanadında olduğu gibi batı kanadında da devam ettirilmiştir. Devletin batı kanadından sorumlu İstemi Yabgu 568 yılında Bizans'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Soğdlu Maniakh başkanlığındaki bu elçilik heyeti, Bizanslılar tarafından çok iyi karşılanmıştır çünkü onların elçi kabulü için resmi makamları vardır. Onlarla müzakerelere girişirler, gerekirse elçilik heyetini imparatorun katına çıkarırlardı. Bizans Sarayı'nda bulunan görevliler Maniakh'a ilgi göstermişler, onun getirdiği mektubu okutmuşlar, onu uzak memleketlerin teşkilat yapısı ve siyasi durumu hakkında sorguya çekmişlerdir (Lıgeti, 1986, s. 62). Elçilik heyetinin sorgulanması Bizanslıların diplomatik yollarla istihbarat faaliyetinde bulduklarının açık ve net göstergesidir. Bu yolla Bizanslılar, Orta Asya'nın topografyası, siyasi durumu gibi konular hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Bizanslıların elçilik heyetini sorgulamaları onların istedikleri istihbarata ulaşmalarını sağlamıştır. Gök Türk elçileri Bizanslılara Akhunları bozguna uğratarak tamamen hükümleri altına aldıklarını anlatmışlardır. Bizanslılar bu dönemde Akhunlarla ve Avarlarla münasebete giriştiklerinden onlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı ne kadar ayrıntılı bilgi sahibi olabilirlerse kendileri açısından sonucun iyi olacağını düşünmüşlerdir. Bizanslılar Gök Türk elçilik heyetini sorgulayarak diplomatik yolla istihbarat faaliyeti yapmışlar ve bu faaliyetin neticesinde kendileri için oldukça kıymetli bilgilere ulaşmışlardır. Bizanslılar yaptıkları sorgulama sonucunda Avarların bir kısmının eski yurtlarında kaldığını, Gök Türk egemenliğinde yaşadığını, batıya göç ederek Bizanslılara sığınanların ise yirmi bin civarında olduğunu öğrenmişlerdir (Lıgeti, 1986, s. 62). Gök Türklerin gönderdiği elçilik heyetine karşı Bizans bir ittifak antlaşması yapmak üzere 569 yılında Zemarkhos başkanlığındaki bir heyeti Gök Türklerle göndermiştir (Onay, 2018b, s. 151). Zemarkhos başkanlığındaki Bizans elçilik heyeti Gök Türkler tarafından çok iyi karşılanmıştır (Saray, 2005, s. 1202). Zemarkhos, Tanrı Dağları'nın kuzeyinde, Karaşar'ın kuzeybatısında, yukarı Yulduz'un sarp bir vadisi içinde bulunan yazlık merkezde İstemi Yabgu tarafından kabul edilmiştir (Grousset, 2022: s. 99). Elçiler getirdikleri hediyeleri kağana sunduktan sonra Zemarkhos iki ülke arasındaki dostluğu belirten bir konuşma yapmıştır. Gök Türk Hakanı, Zemarkhos'u İranlılara karşı yapılacak bir akında kendisine refakat etmesini

sağlamıştır. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler gelişmeye başlamıştır (Lıgeti, 1986, s. 64-65).

Bizans İmparatorluğu ile Gök Türk Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler Zemarkhos'tan sonraki dönemde de devam etmiş, 568-576 yılları arasında diplomatik temaslar sıklaşmıştır. Menandros bu dönemde Gök Türk ülkesine beş elçilik heyetinin gönderildiğini kaydetmektedir (Sinor, 2000, s. 408). Gök Türklere elçi olarak Teofilakt Simokatta gönderilmiştir (Onay, 2018b, s. 151). Zemarkhos, İstanbul'a dönerken İstemi, Bizans başkentine ikinci bir elçi, Anankast'ı göndermiştir. Bizanslılar da ona sırasıyla Eutychios'u, Valentinus'u, Herodien'i ve Kilikyalı Paul'u göndermiştir (Grousset, 2022, s. 99). Gök Türk Devleti'nin diplomatik ilişkileri devam ettirme çabası devletler arasındaki diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlayacak niteliktedir. Bu bağlamda Gök Türk ülkesine 576 yılında Valentinus başkanlığında gönderilen elçilik heyeti devletler arası ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı gibi elçilerin dokunulmazlığı vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Valentinus'un daha önce varılan antlaşma hükümlerini yenileme talebini Gök Türklere bildirmesi ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Türk-Şad, yeni bir antlaşma yapmanın gereksiz olduğunu sert bir dille belirtmiştir. Bu tepkiden oldukça korkan Bizans elçisi Valentinus, Gök Türk hükümdarına *“Ey Türk prensi, senin elinde ölmek kolay, sen büyük bir hükümdarsın. Doğru yoldan ayrılmayan elçiye zeval olmaz. Sen bizleri öldürecek olursan tarih senin hakkında iyi şeyler yazmaz.”* sözleriyle karşılık vermiştir (Saray, 2005, s. 1202). Elçi Valentinus'un bu sözlerinden sonra Gök Türk hükümdarı yumuşamış ve onun gönlünü alacak sözler söylemiştir. Gök Türklere gönderilen elçilik heyetleri arasında Valentinus'un önemi büyüktür. Valentinus ülkesine dönerken kendisine 106 Türk eşlik etmiştir (Sinor, 2000, s. 408). Bizans İmparatorluğu ile Gök Türkler arasındaki diplomatik ilişkiler devam etmiş, karşılıklı elçilik heyetleri iki ülke arasında gidip gelmişlerdir.

7. yüzyılda Çin'deki T'ang Hanedanlığı Dönemi'nde Gök Türk Devleti ile diplomatik devam etmiştir. Gök Türkler başka ülkelere gönderdikleri elçileri konusunda dikkatli davranmışlardır. Özellikle İpek Yolu ve iktisadi hayatı ilgilendiren konularda Soğdlardan faydalanmışlardır. Çin ile olan ilişkilerinde ise özellikle Aşina sülalesine mensup kimseleri elçi olarak göndermişlerdir (Onay, 2018b, s. 154). Çin kaynaklarının belirttiğine göre Shih-pi Kagan, K'ang-şao'li'yi elçi olarak Çin'e göndermiştir. Çin imparatoru elçilik heyetini sarayın kapısında karşılamıştır. K'ang-şao-li, Çin imparatoruna Shih-Pi Kağan'ın mektubunu vermiştir. Elçilik heyeti imparatorun huzuruna kabul edildiklerinde onlara daha çok saygı gösterilmiştir (Mau-tsay, 2019, s. 488). Bu dönemde Çin'e gönderilen bir diğer elçi hükümdar ailesinden olan Aşina Ssu-mo'dur (Onay, 2018b, s. 154). Aşina ailesine mensup kimselerin Çin'e elçi olarak gönderilmesi diplomatik ilişkilere önem verildiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda

diplomatik istihbaratın sağlanmasında ve gizli bilgilerin öğrenilmesinde de etkilidir. Güven ortamının tesis edilmesi ve saray mensubu kimselerin elçi olarak gönderilmesi istihbaratın yapılmasında önemlidir. Aynı şekilde Çinliler de Gök Türk ülkesine saray mensubu kimselerin gönderilmesine özen göstermişlerdir.

Uygur Devleti kurulduktan sonra en yoğun diplomatik ilişkilerini Çin'deki T'ang Hanedanlığı ile gerçekleştirmiştir. Uygur Devleti'nin ilk kağanı Kutluk Bilge Köl Kagan başa geçtikten sonra Çin'e elçiler göndermiştir (Gömeç, 1997, s. 23). Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkilerin temelini siyasi ve iktisadi konular oluşturmaktadır. Uygurların siyasi bağımsızlığının tanınmasında Çinlilerle kurulan diplomatik ilişkilerin payı bulunmaktadır. İki ülke arasında diplomatik ilişkiler elçiler vasıtasıyla kurulmuş ve bu ilişkiler ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Çin kaynakları Uygurlarla kurdukları diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Çandarlıoğlu, Uygurların sayıca az olmalarına rağmen Çin topraklarında rahatlıkla hareket edebildiklerini, Uygur elçilerinin törenlerle ağırlandıkları Çin imparatoru ile aynı seviyede oturduklarını ve yıllık vergi gönderdiklerini belirtmektedir. Buna mukabil Çin elçileri ise gayet soğuk karşılanmışlardır (Çandarlıoğlu, 1977, s. 38). Saray ise Çandarlıoğlu'nun görüşüne zıt bir tez ortaya koymaktadır. Ona göre bu dönemde Çinliler, Türk elçilerine soğuk davranmışlardır. Çin'den Uygur ülkesine gelen elçiler kendi ülkelerinde elçilere soğuk davranıldıklarını bildiklerinden kendilerine de o şekilde davranılacağını düşünmüşler ve temkinli davranmışlardır. Uygurlar tarafından düşündükleri gibi karşılanmayan Çinli elçiler görevlerini yerine getirdikten sonra ülkelerine dönmüşlerdir (Saray, 2005, s. 1202). Diplomatik ilişkilerin önemli bir ayağını oluşturan ve protokol kuralları bakımından devletler arası ilişkileri etkileyebilecek nitelikte olan elçilerin karşılanması meselesiyle ilgili farklı görüşlerin bulunması karşılıklı mütekabiliyet esasına göre yürütülmüş olmalıdır. Eğer taraflar arasında diplomatik üslup ve davranış bakımından mesafeli davranılması ilişkilerin kesintiye uğramasına neden olabilecek niteliktedir. Bu bağlamda elçilere davranış biçiminin protokol kuralı gereği olduğu göz ardı edilmemelidir. Eğer öyle olsaydı taraflar arasında belirli dönemlerde elçilik heyetleri gidip gelemezdi.

Haraç sunmak, isyan veya işgal durumunda Uygurların Çinlilere yapacakları askerî yardımları konuşmak, kağan veya hatunun ölümünü bildirmek, istek ve talepleri belirtmek amacıyla Uygurlardan Çin'e elçiler gönderilmiştir (Onay, 2018c, s. 502). Uygurlardan Çin'e gönderilen elçilerin belirli zaman dilimlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Uygur elçileri genellikle kış veya ilkbahar mevsiminde Çin'e gitmişler ve bu yolla iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesini sağlamışlardır. Bu diplomatik ilişkiler siyasi evlilikler yoluyla iki devlet arasında akrabalık ilişkilerinin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır. Siyasi evlilikler casusluk faaliyetinin

yürütölmesini kolaylaştıran gelişmelerdir. Özellikle Çinli prenseslerle Uygur ülkesine casusluk faaliyetinde bulunmak için gelenlerin olduğu bilinmektedir. Uygurlar 752 senesinde Üç Karlıkları ve Çikleri itaat altına almışlardır. Bu durum şine Usu Yazıtı'nda anlatılmaktadır. Yazıtta Moyen Çor'un Çiklere karşı bin adam gönderdiği, İsi ülkesine Azlardan birini gönderdiği, bir keşif kolu düzenleyerek Kırgızları ve İsileri kontrol ettiği anlatılmaktadır. Moyen Çor, Oğuzlar tarafından Kırgızlara gönderilen casusu yakalayarak ondan öğrendiği bilgi sayesinde Bolçu Nehri kıyısında Üç Karlıkları mağlup etmiştir (Gömeç, 1997, s. 29-30). 755 yılında T'ang Hanedanlığı'nda yaşanan An Lu-Shan İsyanı ile Çin imparatoru itibarını kaybetmiş, Uygurlardan isyanın bastırılması konusunda yardım talep etmiştir. Çin imparatoru Uygurlarla iyi ilişkiler kurmak amacıyla elçilik heyeti göndermiştir. Diplomatik görüşmeler sonuç vermiş, Uygurlar isyanın bastırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu yardımlar karşısında Uygurların Çinlilerden bazı ayrıcalıklar elde ettikleri kuşkusuzdur. An Lu-Shan İsyanı'nın bastırılmasında etkili olan Uygur kağanına, T'ang hükümdarı Tang Suzong kendi öz kızı olan prenses Ningguo'yu gelin olarak göndermiştir (Aydın, 2021b, s. 250). Moyen Çor'un her yıl düzenli olarak Çin'e elçiler gönderdiği bilinmektedir (Onay, 2018c, s. 504). An Lu-Shan İsyanı'nın bastırılmasından sonra Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu durum Uygurlarda siyasi, sosyal, dinî, askerî ve ekonomik alanlarda değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Uygur hakanları Çin Sarayı'na kız verip oradan kız almışlardır. Çin hükümetleri Çinli prenseslerin hatun olmalarında ısrarcı olmuşlar, Uygurlar bu durumu yadırgamamışlardır (Kafesoğlu, 1993, s. 267). Çin yıllıkları Çin imparatorunun kızının Moyen Çor ile diplomatik ilişkiler neticesinde gerçekteşen evlilikleri hakkında bilgiler vermektedir. Çin yıllıkları prensesin Çin Sarayı'ndan Uygur hakanının ordugâhına 758 yılındaki bir merasim ile gittiğini yazmaktadır. Çin heyetinde prensesin yanı sıra prensler, vezirler, devletin üst düzey yöneticileri yer almıştır. Çin imparatoru kızını Uygur sınırına kadar bizzat kendisi geçirmiştir. Gelin, Uygur Sarayı'nda büyük bir merasimle karşılanmıştır. Bu merasimin ardından heyettekiler Moyen Çor'un huzuruna başka merasimlerden ve sorguya çekildikten sonra kabul edilmişlerdir (Su, 1938, s. 14-15). Bu sorgulama, diplomatik istihbarat elde etmek amacıyla yapılmış olmalıdır çünkü heyetin içinde yer alanların amaçlarının casusluk yapmak olup olmadığı Uygurlar tarafından öğrenilmeye çalışılmıştır.

An Lu-Shan İsyanı ile yeni bir boyut kazanan Çin-Uygur ilişkileri diplomatik olduğu kadar askerî ve dinî bakımdan da önemli sonuçlar doğurmuştur. İsyanın bastırılmasında etkili olan Uygurlar, askerî üstünlüklerini Çinlilere kabul ettirmişlerdir. 762 yılındaki Loyang Seferi esnasında Mani rahipleri Böğü Kağan ile tanışmışlar, onunla birlikte dört rahip Uygur başkentine gelmiştir. Böğü Kağan, bu dini resmen kabul etmiştir (Taşağıl, 2020, s. 92). Aynı yıl Çin'den Uygur başkentine bir elçi gelmiştir.

Böğü Kağan, Çin elçisine Çin’de imparatorun kalmadığını ve böyle bir elçinin gönderilmesine nasıl cesaret edildiğine şaşırarak elçiye hakaret etmiştir (İzgi, 1986, s. 20).

763 yılında Böğü Kağan, Manihaizm’i devletin resmi dini olarak açıklamıştır. Bu yeni dinin propagandası Soğdlu vaizler tarafından desteklenmiştir (Onay, 2018c, s. 509-510). İzgi, Manihaizm’in Uygurlar arasında yayılmasında dört rahipten ziyade Soğd tüccarlarının büyük rolü olduğunu belirtmektedir (İzgi, 2000, s. 19). Buradan Soğdlu tüccarların sadece ticaretle değil aynı zamanda dinî hayatta da etkin rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Uygurlar Manihaizm’i benimsemekle kalmamışlar, bu dinin Çin’de yayılması için girişimde bulunmuşlardır. 768 yılında Loyang’da T’ang imparatoru Mani tapınaklarının kurulması emrini vermek zorunda kalmıştır (Selçuk, 2020, s. 111). 780 yılında Böğü Kağan’ın veziri Tun Baga Tarkan tarafından öldürülmesinden sonra Çinliler ile olan ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Tun Baga Tarkan’ın başa geçmesi Çinliler tarafından olumlu karşılanmıştır. Bundan sonraki süreçte Uygurlarla Çinliler arasındaki diplomatik ilişkiler ve elçilik faaliyetleri devam ettirilmişse de Uygurlar Manihaizm’in yayılması amacıyla çalışmalarını sürdürmüşlerdir. 807 yılında bir Uygur elçisi, Loyang ve Tai-yüan şehirlerinde Mani tapınakları kurmak için izin istemiştir (İzgi, 1986, s. 26-27). Uygurların tapınak yapmak için izin istemeleri ile elçiler göndermeleri dinî bir gerekçeye dayalı değildir. İktisadi faaliyetler ile tapınakların inşa edilmesi arasında doğrudan ilişki kurmak mümkündür. Uygur Devleti’nin yıkılmasıyla Manihaizm’in yasaklanması bu mekânların dinî ibadet merkezi olmasının yanında tüccarların ticaret yaptıkları yerlerdir (Onay, 2018c, s. 511).

Uygurlar Çin dışında başka bölgelere de elçiler göndermişlerdir. Uybat Yazıtları, Uygurların diplomatik ilişkilerinde elçilerin önemli olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlar, Uybat Nehri civarında bulunmuş olup beş adettir (Orkun, 1994, 142). Uybat I Yazıtı’nda Türgişlerin Kara Hanı’na elçi olarak gönderilen Çavış Tun Tarkan’ın adı geçmektedir. Bu yazıtta Çavış Tun Tarkan’ın elçi olarak Kara Han’a vardığı ancak gidip gelmediği belirtilmektedir (Aydın, 2021a, s. 112).

Uygurların diplomatik ilişkilerinde Tibet’e elçiler gönderdiği tarihî vesikalardan anlaşılmaktadır. 1283 numaralı Pelliot yazmaları içerisinde 787-843 yılları arasında Tibet’e gönderilen beş Uygur elçisinin raporları tespit edilmiştir (Gömeç, 1997, s. 12). Bu raporlar Uygurlarla kurulan diplomatik ilişkilerin somut delillerini oluşturmaktadır.

Muhafız Birlikleri ve Askerî İstihbarattaki Yerleri

Eski Türkler, devlet teşkilatlanmasına önem vermişler, tarihin en eski zamanlarından itibaren teşkilat yapılarının gelişmesi için çaba harcamışlardır. Hunlardan itibaren Türkler gerek kendi modellerine göre gerekse komşu devletlerdeki uygulamaları örnek alarak teşkilat yapıları meydana

getirmişlerdir. Türklerde askerî yapı hem devletin temelini hem de güç kaynağını oluşturmaktadır. Eski Türklerde askerlik özel bir meslek olarak görülmemiştir. Bu durum Türklerin savaşçı bir millet olmalarıyla doğrudan ilişkilidir. Türklerin savaşçı unsuruna sü, çeriğ, er ve urungu adı verilmektedir. Gök Türk kağanlarının bahadırlardan seçilmiş özel bir muhafız birliği bulunmaktadır. Bu muhafız birliğinin askerleri böri (kurt) adıyla anılmıştır (Koca, 2019, s. 123). Bu birlikler çeviklik, dayanıklılık, atılganlık, cesaret ve mücadele azminden dolayı Gök Türk Dönemi'nde böri birlikleri adıyla anılmışlardır (Durmuş, 2020, s. 97). Savaş sanatını çok iyi bilen bu birlikler aynı zamanda strateji ve istihbarat konusunda da maharetli kişilerden oluşmaktadır. Gök Türk Devleti'nde söz konusu muhafızlar Aşina ailesinden geldikleri için börü (Çince Fu-li) olarak anılmışlardır (Taşağıl, 2019, 153). Böri sözcüğü Orhun Kitabeleri'nde tek bir yerde (Ergin, 1983, s. 69) geçmektedir. Köl Tigin Yazıtı'nda "...kangım kağan süsi böri teğ ermiş, yağısı kony teğ ermiş..." (Tekin, 2018, s. 40) ifadesinde babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları koyun gibi imiş denilmektedir. Bu ifadede geçen böri sözcüğü ile teşkilatlı bir yapıya sahip oldukları ve askerlerin kurda benzetildikleri anlaşılmaktadır. Gömeç, Türklerde devlet kurucusu olan iki aileden birisinin börülüler (A-sih-na), diğerinin de arslanlar (A-shih-te) olduğunu belirtmektedir. Çin yıllıklarında Gök Türklerin menşei hakkında efsaneler anlatılırken onların Hunların soyundan geldikleri ve bir boyu oldukları belirtilmektedir. Börülü adlı bir aileden türedikleri ve daha sonra çoğalarak oymaklar hâlinde yaşadıkları anlatılmaktadır (Gömeç, 2001, s. 77). Türk kültüründe kurt (börü) önemli bir yere sahip olup Türk soyu kurda bağlanmaktadır (Durmuş, 2011, s. 67). Türklerin kurttan türedikleri efsane biçiminde anlatılagelmektedir. Efsaneye göre Türk çocuğunu besleyip büyüten kurttur (Kahraman Çinar, 2022, s. 1210). Kurt (böri/börü) sözcüğünü Türkler hem ad hem de unvan olarak kullanmışlardır (Durmuş, 2024, s. 4). A-shih-na'nın kurt ile alakası aşağı yukarı herkes tarafından kabul edilmektedir. Arslan da büyük ihtimalle A-shih-te ailesinin sembolü olabilir (Gömeç, 2001, s. 78). Türk kültür çevresinde arslan, askerî hayatta ön plana çıkmıştır. Gök Türkler Sind-Hint tarafına yaptıkları fetih harekâtının ardından arslanları sürü biçiminde düşman güçlerine karşı saldırtmayı öğrenmişlerdir (Durmuş, 2024, s. 4). Gök Türk Devleti'nin Çin esaretinden kurtulmasında ve yeniden teşkilatlı bir yapıya sahip olmasında A-shih-na ve A-sheh-te ailelerinin büyük öneminin olduğu bilinmektedir. Soy mensubiyeti ile sembolleşen yapılar devlet teşkilatı içerisinde önemlidir. A-shih-na ailesinin sembolü olan börü, devlet teşkilat yapılarının adlandırılmasında da ön plana çıkmaktadır.

Gök Türkler, Çin, Tibet, Hindistan, Bizans gibi farklı devletlerle etkileşim hâlinde olmuşlar ve bu devletlerin teşkilat yapılarını tanıma fırsatı bulmuşlardır. Bu bağlamda Gök Türkler devlet yönetiminde olduğu kadar askerî, stratejik, istihbarat gibi alanlarda da teşkilatlanmaya önem vermişlerdir. Gök Türklerde muhafız birliği olarak varlığı bilinen böri

birlikleri, ilk istihbarat teşkilatı olarak değerlendirilmekte ve börü budun olarak anılmaktadır (Bektan, 2022, s. 41). Eski Türklerde istihbarat ve haber alma teşkilatı olarak değerlendirilen börü budun'un kurulup kurulmadığı, devlet hayatındaki etkileri gibi konular tartışmalıdır. Bektan, börü budun'un çeşitli ajanlarla bilgi toplamak ve sabote etmek gibi işler için kullanıldığını, İltiş Kağan'ın on yedi kişiyle bir birlik kurmaya karar verdiğinde bu teşkilat yapısının ortaya çıktığını belirtmektedir (Bektan, 2022, s. 42). Türkler kısmen de olsa Çinlilerin posta ve casusluk teşkilatını örnek almışlardır (Altungök, 2012, s. 173). Eski Türkler, içeride ve dışarıda meydana gelen gelişmeleri takip etmek için haberleşmeye önem vermişler ve istihbarat yoluyla bilgi akışının sağlanması amacıyla teşkilatlanmaya gitmişlerdir. Casusluk faaliyetleri başlangıçta posta teşkilatları üzerinden yürütülmüştür. Posta teşkilatı, İslamiyet'ten önce Türk devletlerinde ulak, ulag adı altında faaliyet yürütmüştür (Bektan, 2022, s. 31). Ulag, beyin emriyle koşa koşa giden postacının başka bir ata erişip bininceye değin bindiği at anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 688). Posta teşkilatı içinde önemli bir yere sahip olan ulakların iyi koşuculardan oluştuğu ve haberin taşınmasında görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Eski Türkler, gizli bilgiyi öğrenmek amacıyla bireysel ulaklardan yani habercilerden faydalanmıştır. Haberciler yoluyla elde edilen bireysel istihbarat anlayışı zamanla devletin istihbaratı biçimine dönüşmeye başlamıştır. Casusluk faaliyetleri daha sonra devlet teşkilatı içinde postacılıktan bağımsız kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Gök Türkler Dönemi'nde kurulan muhafız birliği bu teşkilatın temelini oluşturmuş olmalıdır. Orhun Kitabeleri'nde İltiş Kağan'ın on yedi adamla baş kaldırması anlatılırken bu sayının önce yetmiş daha sonra da yedi yüz kişiye ulaştığı belirtilmektedir (Tekin, 2018, s. 41). Kısa sürede sayının artması Türklerin teşkilatçı yapılarıyla ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla devlet yapısında görülen bu teşkilatlanmanın istihbarat faaliyetlerinde de görülmesi muhtemeldir. Türkler, başta Çinliler olmak üzere komşu devletlerin istihbarat yapılarından haberdar olmalıydılar.

Casusluk Faaliyetleri

Casusluk ile istihbarat sözcükleri kavramsal olarak benzerlikler göstermekle beraber anlam itibarıyla birbirlerinden tamamen ayrılmaktadır. Pehlivanlı casusluk sözcüğünü istihbarat faaliyetlerinde ihtiyaç duyulacak bazı özel malumatı elde etmek üzere gizli ve korunan kaynaklara ulaşmak amacıyla başvurulmuş yol biçiminde tanımlamaktadır (Pehlivanlı, 2002, s. 279). Casusluk, gizli metotlarla haber almaktır (Uyar, 2005, s. 285). Bu bilgiyi edinecek olan kişiye ise casus denilmektedir. Casus, yabancı devlet içine sızarak kendi memleketi ile ilgili stratejik bilgileri toplayan kimsedir (Doğan, 2020a, s. 292). Casus ile ilgili tanımdan da anlaşılacağı üzere bilginin gizli olması gerekmektedir. Köken itibarıyla casus terimi kötü haber taşıyan kişi manasındadır (Uyar, 2005, s. 285). Casusluk yapacak kişiler gizli görev ifa

ettiklerinden onların seçilmesi, nerelerde kullanılacağı, görev ve sorumlulukları, devlet yöneticilerinin tutumu gibi konuların önceden analiz edilmesi gerekmektedir. Devleti yönetenler bütün ülke işlerinde tedbirli davranmak zorundadırlar. Milletlin büyük felaketlerden ve korkunç olaylardan korunması casusların görevlendirilmesiyle sağlanmaktadır (Uyar, 2005, s. 286).

Olaçakların önceden bilinmesi insanlardan sağlanacak bilgi ile mümkündür. Sun Zi'ye göre yerel casus, düşmanın içindeki casus, taraf değiştirmiş casus, ölü casus ve canlı casus olmak üzere casusun beş çeşidi vardır (Sun Zi, 2021, s. 41). Yerel casuslar düşman topraklarında yaşayan yerli kimselerdir. Düşman içine sızmış casus subaylardandır. Saf değiştirmiş casus düşman tarafına çalışandır. Ölü casus düşman tarafını yanlış bilgilendiren ve karşı taraftan aldığı yanlış bilgiyi düşman tarafına getirendir. Canlı casus ise doğrudan düşman tarafından bilgiyi ulaştırandır (Durmuş, 2021, s. 250). Akıllı hükümdarlar ve erdemli komutanlar bilgiye uğraşmak için casuslardan faydalanmıştır. Bir devletin üstün başarılar elde etmesi akıllı, yetenekli ve cesur casuslar sayesinde mümkün olmuştur. Casusların vereceği ayrıntılı bilgiler devletin işini kolaylaştırmaktadır. Toplum hayatı açısından da bilginin değerlendirilmesi önemlidir. Dede Korkut Kitabı'nda geçen kafirin casusu casuslaması (Ergin, 2018, s. 40) ifadesi bilginin farklı şekilde öğrenilebileceğini göstermektedir.

Toplumlar ve devletler arasında casusluk yoluyla bilgi akışı sağlandığı bilinmektedir. Eski Türkler düşman askerlerinin sayısını öğrenmek, askerî yapı hakkında bilgi toplamak amacıyla casuslar görevlendirmiştir. “*Tıl*” sözcüğü düşmanın durumunu öğrenmek amacıyla yakalanan casus anlamındadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 615). “*Körük/körüğ*” sözcüğü de casus anlamına gelmektedir (Caferoğlu, 2021, s. 117). Donuk, tıngçı (tingçi) sözcüğünü haberci, casus anlamında kullanmaktadır (Donuk, 1988, s. 104). Topladığı bilgileri gerekli yerlere bildiren muhbirlerle ırag ve kurug/körüğ adı verilmiştir (Altungök, 2012, s. 175). Muharrem Ergin, Orhun Kitabeleri'nde geçen körüg sözünü casus anlamında kullanmıştır (Ergin, 1983, s. 53). Talat Tekin ise Tonyukuk Yazıtı'nda geçen bu sözcüğü “küreg” biçiminde değerlendirmiş ve “kaçak” anlamında vermiştir (Tekin, 2018, s. 74-75).

Casusluk, özel bir görev olarak algılanmış ve bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Bu bağlamda casusluğun temel amacı devleti ele geçirmek ve egemenliğe son vererek onu buyruğu altına almaktır. İstihbarat faaliyetlerinde bulunarak bilgi toplayan casusların dinî ve politik yönleri bulunmaktadır. Bu tarz casusluk faaliyetlerinin Türklerle ilgili olan ilk örneklerine Asya Hun Devleti Dönemi'nde rastlanmaktadır. Çinliler casusluk faaliyetleriyle komşuları Türkler hakkında bilgi toplamışlardır. İlk dönemlerde Türkler, Orta Asya'da kendi devletlerini yıkmaya, devleti ortadan

kaldırmaya, milleti esir etmeye çalışan casuslara “çaşııt” adını vermişlerdir. İhbar işine ise “çasutlama” denilmiştir (Pehlivanlı, 2002, s. 280). Çinli çaşııtlar komşuları olan Türklerin devlet yapılarını ortadan kaldırmaya ve Türk milletini esaret altına almak amacıyla gizli faaliyetler yürütmüşlerdir. Çapar sözcüğü hızlı giden, hızlı yürüyen, koşan anlamında kullanılmakla beraber ulak ve postacı demektir (Eyuboğlu, 1991, s. 131). Pehlivanlı, çapar/çabar sözcüğünün kurye ve elçi anlamına geldiğini belirtmektedir (Pehlivanlı, 2002, s. 280).

Çinlilerin inanç sistemini benimseyen çaşııtlar Türkler arasına girerek yönetici sınıfı elde etmeyi ve toplumsal sarsıntı yaratarak Türk devletlerini parçalamayı amaçlamışlardır. Bu çaşııtlar arasında yer alan din görevlileri farklı inanç sistemlerini benimsemişlerdir. Bunlar arasında Çinlilerin dinlerine, Hindistan’da doğup yayılan Budizme ya da öteki eski dinlere inanan kimseler yer almaktadır.

Orta Asya topraklarında görülen ilk casuslar Çin manastırlarında yetişen rahiplerdir. Bu rahipler Türkler arasına gezgin kisvesi altında girmişler ve toplumun analizini yapmışlardır. Türklerin yaşam biçimleri, gelenekleri, insanlar arasındaki ilişkiler gibi genel konular hakkında bilgi toplayan bu gezgin casuslar elde ettikleri bilgileri seyahatname biçiminde düzenleyerek hükümdarlarına sunmuşlardır. Çinli rahiplerin elde ettikleri veriler eski Türkler hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamıştır. Din adamlarının yanı sıra elçiler ve gezginler vasıtasıyla casusluk faaliyetleri yürütülmüştür. Türkler, dışarıda düşmanları ile yaptıkları mücadeleyi içeride Çinli memurların, casusların ve diplomatların ülkelerinde Türk boyları ve kavimleri arasındaki yıkıcı propagandaya karşı da yapmışlardır (Taşağıl, 2017, s. 61).

Türk tarihinde ilk casusluk faaliyetleri Çinliler ile Hunlar arasında görülmektedir. Çinliler savaşarak yenedikleri Hunlara diz çöktürmek için gizli yollara başvurmuşlardır. Asya Hun Hakanı Mete’nin ölümünden sonra ülke zayıflamış, Çinliler Hunları yıkmaya yönelik propaganda faaliyetlerine hız vermişler, Çinli seyyah ve rahipleri casusluk yapmaları için Türk ülkelerine göndermişlerdir (Gömeç, 1999, s. 2). Çin İmparatoru Wu-ti, Hunların Türkistan ile bağlantısını kesmek amacıyla başta Yüeciler olmak üzere çeşitli kavimlerle Türkler aleyhinde bir ittifak oluşturmak için MÖ 138 yılında meşhur Çinli casus Chang Ch’ien’i yanında yüz adamlı Kansu’dan elçi olarak Türk yurduna göndermiştir (Gömeç, 2018b, s. 113). Chang Ch’ien, Çin’in en ünlü seyyah ve elçilerinden biridir (Onat, 1987, s. 612). Elçilerin görevi sadece iletişimi sağlamak, haber getirip götürmek değildir. Onlar aynı zamanda provakatör, komplocu ve suikastçı olarak faaliyet gösteren istihbaratçılardır (Onay, 2018a, s. 231). Chang Ch’ien, Türk topraklarından geçerken şüpheli hareketlerinden dolayı Hunlar tarafından yakalanmış, beklenmedik bu durum karşısında memleketine dönmek niyetinde olmadığını ve orada kalmak istediğini belirtmiştir (Lıgetı, 1986, s. 50). Çinli casus Chang Ch’ien, 10 yıl boyunca Hunların yanında kalarak onların güvenini kazanmış

(Taşagül, 2017, s. 64), bir Hun kızı ile evlenmiş hatta bu kadından bir oğlu bile olmuştur (Gömeç, 2018a, s. 102).

Chang Ch'ien, MÖ 128 yılında Hunların yanından kaçarak Toharistan'a kadar olan yerleri gezmiş ve bir yıl sonra geri dönmüştür. Elçi Chang Ch'ien, Çin'e gitmek için topraklarından geçtiği Hunlar tarafından yeniden yakalanmıştır. Hunların içinde bulunduğu taht kavgalarından istifade eden elçi, yeniden kaçarak Çin'e dönmeyi başarmıştır. MÖ 126 yılında ünlü seyahat raporunu Çin imparatoruna sunmuştur (Ögel, 2015b, s. 1). Elçi Chang Ch'ien bu raporunda Hunların durumları, göçleri, savaş tutumları, yaşayışları ve birbirleriyle olan ilişkileri gibi konularda bilgiler vermiştir (Eroğlu, 2003, s. 14). Chang Ch'ien'in Çin hükümdarına sunduğu bu rapor, Türk tarihinin ilk casusluk belgelerinden birini oluşturmaktadır. Chang Ch'ien'in raporundan Orta Asya'daki toplulukların etnik yapısı, nüfusu, asker sayısı, karakteri, yerleşik veya konargöçer oldukları gibi siyasi, sosyal ve ekonomik durumları hakkında bilgi edinmek mümkündür (Ekrem, 2012, s. 10). Çinli casusun raporu, Çin'in batıya doğru takip edeceği yayılma politikasının başlıca kılavuzunu oluşturmuştur. Çinliler, Hun tarzında 140.000 kişilik atlı birlik meydana getirerek batıya doğru yayılma politikasını uygulamaya başlamışlar, Cangarya, Kuça (Koçu), Turfan, Yarkent, Tanrı Daları gibi toprakları istilaya girişmişlerdir (Koca, 2019, s. 208).

Chang Ch'ien, 13 yıl boyunca Hunlar hakkında topladığı bilgileri Çin sarayına aktarmış ve bu hizmetlerinin karşılığında MÖ 123 yılında emrine bir ordu ile çeşitli ünvanlar verilmiştir (Ögel, 2015b, s. 10). Bunlar arasında Povang Hou ünvanı dikkat çekicidir (Ekrem, 2012, s. 16). Chang Ch'ien, Hunlara karşı yenildikten sonra ünvanlarını kaybetmekle kalmamış, canını zor kurtarmıştır. Bütün bu yaşadıkları zorluklara rağmen Chang Ch'ien, Orta Asya coğrafyasında Hunlara ait çok müstahkem noktalara girmeyi başarabilen ilk Çinli olmuştur. Eberhard, Chang Ch'ien'in verdiği raporlar ve Hunlara karşı elde edilen başarılarından sonra Çinlilerin Orta Asya siyasetiyle daha fazla ilgilendikleri görüşündedir. Bu rapor, Orta Asya tarihinin ilk devirlerinin en mühim kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Eberhard, 2019, s. 96). Bu ve bunun gibi casusluk faaliyetleri Türklerin bölünmelerinde etkili olmuştur. Çin'in gönderdiği casuslar, ilgi çekici çalışmalar ve sözde yararlı işler yaparak Türklerin güvenini kazanmaya çalışmışlardır. Güven ortamını tesis etmeyi başaran casuslar, görevlisi olduğu devletin talepleri doğrultusunda ne yapması gerekiyorsa onu yapmışlardır. Chang Ch'ien'in casusluk faaliyetleri yapmak amacıyla gönderilmesi sonucunda elde edilen bilgiler Çin'in batı dünyasına kapılarını açmıştır (Taşagül, 2017, s. 305).

Çinli tüccarlar da casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Çinli tüccarlar arasındaki provokatör ajanlar Hun ülkesinde kamu düzenini bozacak baskınların çıkmasına zemin hazırlamıştır (Zelin, 2002, s. 223). Çinliler, çeşitli entrikalar yoluyla casusluk ve sabotajlarla Hsiung-nular arasında

hoşnutsuzluk yaratmaya çalışmışlardır (Eberhard, 2019, s. 97). Çinlilerin bu entrikaları Vusunları ve Hsiung-nuları kontrol altında tutmak içindir. Türkler ve Çinliler daha sonraki dönemlerde Soğdları casusluk amacıyla kullanmaya başlamışlardır (Altungök, 2012, s. 179). Budizm'i benimseyen Soğdlu tüccarlar İpek Yolu üzerinde ticaret yapmışlar, aynı dine mensup olduklarından Çin ile yakın ilişki kurmuşlardır. Kültürel yakınlık Çinlilerin Soğdları casus olarak kullanmalarını kolaylaştırmıştır.

Kavimler Göçü ile batıya yönelen Hunlar Avrupa'ya ulaştıklarında Roma ve Bizans'tan gönderilen casuslarla karşılaşmışlardır. Roma ve Bizans'ın gönderdiği bu casusların özel görevleri bulunmakta olup çoğunluğunu elçiler ve din adamları oluşturmuştur. Avrupa Hun Hükümdarı Rua, Hun topraklarında tacir, seyyah, oyuncu kisvesi altında halkı isyana kıskırtan Bizanslıların memlekete girmesini yasaklamış ve bunu yaptığı antlaşmanın bir maddesine koydurmuştur (Kafesoğlu, 1993, s. 266). Avrupa Hun Hakanı Attila, 452 yılında İtalya üzerine sefere çıkması Roma İmparatorluğu'nda büyük bir korkuya neden olmuştur. Roma Sarayı her ne pahasına olursa olsun Papa Leon başkanlığındaki bir heyeti Attila'ya göndermiştir. Attila harekâtına ara vererek Papa Leon'u kabul etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 1995, s. 16). Avrupa Hunlarına gönderilen bu elçilik heyetinin içinde casusların bulunduğu ve bu casuslar aracılığıyla Attila hakkında bilgi toplandığı bilinmektedir. Papa, gönderdiği casusları vasıtasıyla Attila'nın büyüden korktuğunu öğrenmiştir (Bektan, 2022, s. 29).

Attila, Doğu Roma'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Batı Roma politikasında değişiklikler yapmış, cihan politikasına adım adım yaklaşmıştır. Attila, teşkilatlanmasında güvendiği kimseleri devlet bürokrasisi içerisinde görevlendirmiştir. Devletin en tepesinden en altına kadar her kademedede itaati sağlamış olan Attila, devlet hizmetinde Hunlardan ve diğer kavimlerden istifade etmiştir. Attila'nın devlet hizmetine aldığı Onegesius ile Scotta isimli iki kardeş tam olarak bilinmeyen bir soydan gelmekle beraber Avrupa Hun bürokrasisinin en tepesinde görev almışlardır. Hatta Onegesius'un Attila'dan sonra en büyük makama sahip olduğu bilinmektedir. Attila'nın en güvendiği adamlarından biri olan Onegesius, ordu komutanlığı görevinde bulunmuş ve diplomat olarak devletin hizmetinde yer almıştır. Onegesius'un kardeşi Scotta, devlet yönetiminde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Scotta, Attila tarafından Doğu Roma'ya giden kaçakların iadesini sağlamak amacıyla İstanbul'a gönderilmiş üst düzey yöneticilerdendir. Berichus ve Doğu Germen menşeli Laudarik de Attila'nın devlet teşkilatında önemli görevler verdiği kişiler arasındadır. Avrupa Hunlarının devlet teşkilatında önemli görevler üstlenen yabancı menşeli bu görevliler, savaş ve barış zamanlarında Attila'nın güvenini kazanmışlardır. Attila'nın güvendiği adamlarından Edekon, saray muhafızları görevinde bulunmuş ve elçi olarak İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da iken Attila'ya düzenlenecek suikast işine karışmış, daha sonra Attila'ya her şeyi itiraf etmiştir. Attila'nın önemli adamlarından birisi de

Orestes idi. Orestes, 449 yılında Attila tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinin içinde Edekon ile birlikte yer almıştır. İstanbul'da iken düzenlenecek suikast planını Attila'ya bildirmiştir. Priskos'un içinde bulunduğu Bizans elçilik heyeti, Attila ile görüşmeden Scotta ve Orestes ile görüşmüştür. Attila'nın ölümünden sonra Orestes, Batı Roma'da casus olarak itham edilmiş, Batı Roma İmparatoru Julius Nepos'un imparatorluğunun ilk yıllarında ordunun en üst komutanı olmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2017a, s. 111-114). Avrupa Hunları hakkında gerçek bilgilerin taşınmasında ve casusluk işlerinin yürütülmesinde Attila'nın hemen yanı başında bulunan ve devlet teşkilatının en üst noktalarında görevlendirilen yabancı menşeli kimselerin etkili oldukları düşünülmektedir. Bizans elçilik heyeti içinde bulunan Priskos'un bir casus olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte onun yazdıklarından Bizans ile birtakım gizli ilişkileri kurmak için özel elçi olarak görevlendirildiği ve Avrupa Hunları hakkında önemli bilgiler topladığı anlaşılmaktadır.

Gök Türkler Dönemi'nde de en iyi haber alma yöntemleri arasında casusluk faaliyetleri ilk sıralarda yer almaktadır. Bu dönemdeki casusluk faaliyetlerinin ordu ve devlet görevlileri tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Çinliler, Gök Türklerin yaşam biçimleri, askerî faaliyetleri vb. hakkında bilgiler almak için Gök Türk ülkesine casuslar göndermişlerdir. Bu casuslar arasında Çin hükümdarının sarayında görev yapan bakanlarının bulunduğu da bilinmektedir. Daha çok siyasi casusluk olarak nitelendirilebilecek bu haber alma yönteminin komşuluk ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesiyle sağlandığı düşünülebilir. Gök Türklerde yabancı ülkeler hakkında istihbarat toplama işlerinde yalvaç adı verilen elçiler etkin biçimde istihdam edilmişlerdir (Altungök, 2012, s. 182). Casusluk yapan kimseler için kullanılan çasıt sözcüğünün yerini Gök Türklerde körüg sözcüğü almıştır. Orhun Kitabeleri'nde geçen körüg sözcüğü, casusluk faaliyetlerinde bulunan kimselerin doğrudan savaş çıkardığı ya da savaşları körüklediklerini göstermektedir. Tonyukuk komutasındaki ordu Altay Dağları'nda otururken üç casus gelmiştir. Casuslar, On-ok ordusunun kağanlarıyla birlikte sefere çıktığını haber verince Tonyukuk kağana bu haberi iletmiştir. Böğü Kağan, atlı devriyeleri ve gözetleme kulelerini iyi yerleştirmelerini, baskına uğramamalarını ve Altay Dağları'nda oturmalarını istemiştir. Apa Tarkan'a gönderdiği gizli mesajda ise Tonyukuk'un aski mizaçlı ve öfkeli olduğunu, orduyu sevk etmek isteyeceğini ve bu isteğinin kabul edilmemesini belirtmiştir. Tonyukuk, bu haberi aldıktan sonra orduyu sevk etmiş, Altay Dağları'nı aşarak Bolçu'ya ulaşmıştır (Tekin, 2018, s. 81). Orhun Kitabeleri'nde anlatılanlardan casusların ordunun sevk edilmesinde ve savaşçı körüklemesinde etkili oldukları anlaşılmaktadır.

Türk tarihinde casusluk faaliyetleriyle mücadele etmek zorunda kalan devletlerden birisi de hiç şüphesiz Gök Türk Devleti'dir. Gök Türkler,

Çinlilerin komşusu olarak 6. yüzyılda tarih sahnesine çıkmışlar ve iki ülke arasında iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Bu iyi ilişkiler iki ülke arasında karşılıklı elçilerin gidip gelmesini ve dostluk bağlarının güçlenmesini sağlamıştır. 6. yüzyılın sonlarına doğru Gök Türklerin sınırlarını genişletmeleri ve bölgede güçlü hâle gelmeleri Çinlileri tedirgin etmiştir. Bu durum karşısında Çin imparatoru, bakanlarından Chang Sun Sheng aracılığı ile Gök Türk ülkesine casuslar sokmuştur. Gök Türk kağanları ülkelerine gelen yabancı elçileri ulusunun önünde karşılayıp toylar ve şölenler düzenledikleri için Çin casusları, Gök Türklerin yaşam biçimlerini, çevreleriyle olan ilişkilerini öğrenmekte zorluk yaşamamışlardır.

Türk coğrafyasına gelen Çinli casusların en önemli görevi Türk boylarının hangisinin ne kadar asker sayısına sahip olduğunu öğrenmektir (Taşağıl, 2019, s. 154). Chang Sun Sheng, 580 yılında Gök Türk ülkesine gönderilen heyetin içinde yer almıştır. Gök Türk hükümdarı Taspar Kağan, Chang Sun Sheng ile yakınlaşmış ve onunla iyi ilişkiler kurmuştur. Chang Sun Sheng, daha sonra İşbara Kağan'ın yanında yer almıştır. Bir ok atışıyla iki kuşu birden vurma kabiliyetine sahip olan Çinli casus, İşbara Kağan'ı çok etkilemiştir. İşbara Kağan, oğullarına, kardeşlerine, devletin ileri gelenlerine Chang Sun Sheng ile iyi ilişkiler kurmasını ve onun nişancılık tekniğini öğrenmelerini tavsiye etmiştir (Taşağıl, 2021a, s. 45). Çinli casusun devlet yöneticileriyle yakınlaşması Gök Türk Devleti açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bu sayede Çinli casus, devletin ileri gelenlerini ve hanedan üyelerini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Aslen asker olan Chang Sun Sheng, çok akıllı ve sempatik bir kişiliğe sahiptir. Gök Türk ülkesinin topografyası, boyların sayısı, askerî teşkilat yapısı gibi Çinliler açısından son derece önemli olan bilgileri öğrenmiştir. Çinli casus, Gök Türkler hakkında elde ettiği bilgileri bir rapor hâline getirerek 581 yılı başlarında Çin İmparatoru Wen-ti'ye sunmuştur.

Çinli casus bu raporunda Türklerin üzerine ordu sevk etmenin lüzumu olmadığını ancak Türkler kendi hâllerine bırakılırsa Çin'i işgal edeceklerini belirtmiştir. Türkleri önlemenin çaresi Gök Türk Devleti'ni anarşiye sürüklemektir. Bunu sağlamanın yolu ise Gök Türk kağanları Tardu ile İşbara arasındaki gizli ihtilafı körüklemektir. Bu rekabetin Türkleri zayıflatacağını belirten Çinli casus, imparatoru birtakım planlar ve haritalar sunmuştur (Ahmetbeyoğlu, 2017b, s. 185). Çinli casus Chang Sun Sheng'in raporu doğrultusunda Çin imparatoru üzerine düşeni yerine getirmiş ve Gök Türk ülkesine elçilik heyetleri göndermiştir. Elçilik heyetleri Çin imparatorunun hürmetlerini sunmaktan kaçınmamıştır. Bu yolla sağlanan diplomatik ilişkiler Gök Türkler ile Çinliler arasındaki dostluk ve güven ortamını tesis etmeye başlamasına rağmen elçilik heyetleri içindeki Çinli casuslar Gök Türk ülkesinde olup bitenleri Çin imparatoruna bildirmekten geri durmamışlardır. Hatta Çinli casuslar ortalığa fesat tohumları atarak Gök Türklere karşı diğer kavimlerin isyan etmelerini teşvik etmeye başlamışlardır.

Çinli casuslar, Gök Türklerin arasına karışmakla kalmamışlar aynı zamanda kağanların çadırlarına kadar girmeyi başarmışlardır. Casusların kışkırtıcı tavırları Gök Türkler arasında anlaşmazlık çıkmasına neden olmuştur. Casusların körtüklemesiyle bu anlaşmazlıklar zamanla savaşa dönüşmüştür (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6). Çinliler tarafından gönderilen casuslar Gök Türk Devleti'nin önce ikiye ayrılmasında daha sonra da yıkılmasında etkili olmuşlardır. Gök Türklerin doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmesine neden olan casuslar, iki Gök Türk Devleti'ni de birbirine düşürmüşlerdir. Gök Türk Devleti'nin doğu ve batı kanatları aynı devletin parçası olmasına rağmen 582 yılında Çinli casusların ettikleri nifak tohumları nedeniyle devleti ikiye ayırmıştır. İki kanadın iki devlet olarak ayrılmasıyla memleket içten sarsıntıya uğramıştır (Ahmetbeyoğlu, 2017b, s. 186). Doğu Gök Türk Devleti'nin başına geçen Shih-pi Kagan (609-619) Çinli prensesle evlenerek devletini toparlamaya çalışmıştır. Onun yükselmesini istemeyen Çin, ünlü casusları P'ei-chü'nün yol göstermesiyle Türk ülkesinde ikilik çıkarmak için çaba harcamışsa da Shih-pi Kağan, Çin'in tuzağına düşmemiş ve Çinlilerle savaşa karar vermiştir (Gömeç, 1999, s. 27). Savaşarak ortadan kaldıramayacağını anlayan Çinliler, casuslar aracılığıyla birbirine düşürdükleri Gök Türk Devleti'ni Orta Asya topraklarında kendileri için tehlike olmaktan çıkarmışlardır. Gök Türklerin birbirine düşmelerinin temel nedeni ise casusların kağanlarla yaptıkları özel görüşmelerdir. Çinli casuslar, Türk kağanlarını birbirine düşürmek, savaşa zorlamak gibi yeteneklere sahip ve bu işleri başarmak için özel olarak yetiştirilmiş kişilerdir. Gök Türklerle karşı askerî başarısı bulunmayan Çin, casus Chang Sun Sheng'in hazırladığı entrika planı ve tahrir faaliyetleri sonucunda avantajlı bir konuma yükselmiştir (Taşağıl, 2021a, s. 54). Çinliler bu avantajlı konularını ve Çinli casusların verdikleri bilgileri kullanarak I. Gök Türk Devleti'nin yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Çinli casus Chang Sun Sheng, Gök Türklerde yaşanan taht değişikliklerinde kutlamak için gönderilen Çin elçilik heyetinde yer almıştır. Bu diplomatik ilişkiler, Gök Türkler üzerinde Çinlilerin tahakkümünün devam etmesini sağlamıştır. Gök Türklerin Çin egemenliğine girmelerinde casusluk faaliyetlerinin büyük payı bulunmakta olup Gök Türkler Çinlilerin politikaları doğrultusunda kontrollü şekilde yıkılışa sürüklenmiştir.

Gök Türklerin ikinci kez bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Çinlilerle diplomatik ilişkileri devam etmiştir. 692 yılında Kutlug Kagan'ın ölümünden sonra Gök Türklerin başına Kapkan Kagan geçmiştir. Kapkan Kagan, devleti her yönden geliştirmeye yönelik politikalar izlemiştir. Çinlilere karşı yağma ve akın politikasının yanı sıra diplomatik elçilik heyetlerine önem veren Kapkan Kagan, Çin'i baskı altına almaya çalışmıştır. 698 yılında Çin'e elçi göndererek kızının bir T'ang prensesiyle evlendirilmesi yoluyla akrabalık kurmayı teklif etmiş ve Çin'den bazı isteklerde bulunmuştur. Bu istekler arasında Soğdların geri verilmesi, Çin'deki altı eyalette bulunan Türk

boylarının gönderilmesi, tohumluk darı ve tarım aletleri yer almaktadır. Kapkan Kagan'ın talepleri Çinliler tarafından müzakere edilmiş ve bu isteklerin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Çinliler, Kapkan Kagan'a gönderdikleri elçi vasıtasıyla onun taleplerinin yerine getirilemeyeceğini bildirmiştir. Kapkan Kagan, taleplerinin yerine getirilmeyeceğine çok kızgın, elçiye ağır hakaretlerde bulunarak tutuklatmıştır. Tonyukuk'un tavsiyeleri üzerine elçiyi öldürmekten vazgeçmiştir. Bu gelişmeler karşısında Çinliler telaşa kapılmışlar, evliliğin yerine getirilmesi, tohumluk darı, demir ve tarım aletlerin gönderilmesini kabul etmişlerdir (Taşağıl, 1993, s. 57-58). Kapkan Kagan'ın kızıyla evlendirilmek üzere gönderilen Prens Wu Yen-hsiu Gök Türklerin güney merkezi olan Karakurum'a gelmiştir. Kapkan Kagan, Çinlilere "Ben kızımın Wu ailesinden değil Li ailesinden gelen bir prensle evlenmesini isterim." diyerek Prens Wu Yen-hsiu ve yanında gelenleri özel bir yere hapsedmiş ve Çin ordularına karşı hücum etmiştir (Chang Yen-t'ang, 1968, s. 160). 703 yılına gelindiğinde Kapkan Kagan, politikasında değişiklik yaparak Çin'e Baga Tarkan'ı elçi olarak göndererek yeni bir ittifak teklifinde bulunmuştur (Taşağıl, 2022, s. 91). Kapkan Kagan'ın bu teklifi Çinliler tarafından görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Bu teklifin kabul edilmesinin ardından tutuklu bulunan Prens Wu Yen-hsiu serbest bırakılmıştır. 705 yılında Çin hanedanlığındaki taht değişikliği Gök Türk ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Çin tahtına geçen İmparator Chung Tsung, devlet adamlarına Gök Türkleri yıkıp ele geçirmek için planlar yapmalarını, müstahkem mevkilere kaleler inşa etmelerini ve askerî hazırlıklarını tamamlamalarını istemiştir (Taşağıl, 2021b, s. 162). Çinlilerin iç politikasında bunlar yaşanırken dış politikada yeni imparator daha önce kabul edilmiş olan evlilik teklifini reddetmiştir (Taşağıl, 1993, s. 64). Bütün bu gelişmelerin ardından Çinliler, Gök Türk ülkesi içinde büyük bir casusluk faaliyetine girişmişlerdir. Bu casusluk faaliyetlerinin sonucu olarak Gök Türk hanedanından olmayan Türk boylarının çoğu ayaklanmış (Taşağıl, 2021b, s. 162). Boyların isyan etmeleri Gök Türklerin zayıflamasına neden olmuştur. Boyların isyan etmelerinde ve devletin zayıflamalarında Çinliler tarafından gönderilen casusların etkili olduğu düşünülmektedir. Türkler, casusluk yapan elçileri, şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilci ve diplomatlara diğer müeyyidelerin yanı sıra belirli bir süre ülkenin başka bir yerine göndermişlerdir (Arık, 1995, s. 34).

Gök Türk ülkesine gelen casuslarla ilgili Orhun Kitabeleri'nde bilgi verilmektedir. Tonyukuk Yazıtı'nda Oğuz'dan gelen casus Dokuz Oğuz milletin üzerine kağan oturduğu bilgisini vermiştir (Ergin, 1983, s. 53). Vezir Tonyukuk, Kırgızlar üzerine sefer yapıp döndükten sonra Türgiş kağanından bir casus geldiğini söylemektedir (Tekin, 2018, s. 80). Gelen casus Türgiş kağanının sefere çıktığını haber vermiştir. Bu haber üzerine Tonyukuk hazırlıklarını tamamlamış ve Türgişler üzerine hareket etmiştir. Gök Türk ordusu Altay Dağları'nda iken üç casus daha gelmiş ve ordunun çıktığını

haber vermiştir. Gök Türkler aldıkları haber sayesinde üstünlük kurmuştur (Ergin, 1983, s. 57).

Orta Asya'nın gizemli topluluklarından olan Soğdlar, Gök Türklerle siyasi ve iktisadi ilişkiler içinde bulunmuşlar, 6-8. yüzyıllar arasında zengin tüccar sınıfını oluşturmakla beraber Türk, Çin ve İran dillerini iyi bildiklerinden imtiyazlı bir statüye sahip olmuşlar ve ticaret için Asya ve Avrupa'nın her tarafına gittiklerinden casusluk amacıyla kullanılmışlardır. Bu açıdan Soğdlar, casusluk için en uygun insanlar olarak görülmüşlerdir. Soğdların Budizm'i benimsemeleri de Çin tarafından casus olarak kullanılmalarını kolaylaştırmıştır. Türkler, Soğdları casusluk ve diplomasi alanlarında kullanmışlardır (Altungök, 2012, s. 179).

Uygur Devleti'nde de haber almak amacıyla casusluk faaliyetleri yürütülmüştür. Uygurlarda çayıt adı verilen casuslar vardır. Uygurların içine giren yabancı casuslar bir yandan din, bir yandan siyasi konularla ilgilenerek Uygur toplumunu sarsmaya çalışmışlardır (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6). Uygur Devleti'nin içine sızmış olan Çinli, Moğol, Kırgız ve İranlı casuslar siyasi, sosyal ve dinî açıdan Uygurların yıkılması için büyük çaba harcamışlardır (Eroğlu, 2003, s. 15). Uygurlarda din kisvesi altında faaliyet gösteren casuslar, toplum nazarında daha fazla etkili olmuşlardır. Bu casuslar arasında Budizm'i benimseyen ve Hindistan'dan gelenler yer almaktadır. Orta Asya'daki casuslar arasında Şamanizm yaygın olarak görülmektedir (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, 6). Budizmi benimseyen Soğdlar, Uygurlara yönelik casusluk faaliyetlerini tüccar kılığında icra etmişlerdir. Uygur ülkesinde yaşayan Soğdlar zamanla Manihaizm'i benimsemişler ve bu dini başka bölgelerde yaymaya çalışmışlardır. Soğdu misyonerler gittikleri yerlerde Uygurlar adına casusluk faaliyetlerini yürütmüşlerdir (Altungök, 2012, s. 188). Uygurlarda casusluk görevini yürüten habercilere arkış adı verilmektedir (Caferoğlu, 2021, s. 20). Kâşgarlı Mahmud arkış sözcüğünü yurdundan uzak düşmüş olan birine gönderilen kimse, elçi ve haberci anlamında açıklamaktadır (Kâşgarlı Mahmud, 2021, s. 35). Uygur yazıtlarında geçen arkış sözü haberci, elçi anlamında da kullanılmıştır. Uygurlarda buyruklar elçilere söyleyeceklerini söylemeden önce düzenledikleri bir merasim ile "*sav tutuzması*" adını verdikleri elçi veya haberci yemini ettirmişlerdir (Ögel, 2000, s. 341). Uygurlar sav sözcüğünü söz, haber, şöhret anlamında (Caferoğlu, 2021, s. 199), tutuzmak sözcüğünü ise havale etmek, teslim etmek, emretmek anlamında (Caferoğlu, 2021, s. 255) kullanmışlardır. Sözcüklerin etimolojisinden hareketle sav tutuzması habercilikle ilgili bir görevlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Bu tabir Uygurlarda casusluk faaliyetlerinde bulunacak olan kimsenin görevlendirilmesi olarak değerlendirilebilir.

Uygur Devleti'nin kurulmasının ardından Çinliler ülkeye gönderdikleri casusları vasıtasıyla Uygurlar arasına nifak tohumları ekmeye ve devletin

İNİNDE kargaşa çıkarmaya çalışmışlardır. Çinliler silahlı çatışmalardan yararlanarak aynı topluluk içindeki bir grubu destekleyip topluluğun kendi içinde parçalanmasını yönelik politika takip etmişlerdir. Çinlilerin bu politikası doğrultusunda Uygurlarda başa geçen kağanlar, vezirler ve prensler arasında devamlı bir çekişme yaşanmıştır. Yönetici sınıf arasındaki bu çekişmelerde zaman zaman vezir veya prensler diğer devletlerle iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. Bu iş birliğindeki amaçları ise kendi kağanlarını ortadan kaldırmaktır (İzgi, 1979, s. 1). Çinlilerin Uygur ülkesine gönderdikleri casusları vasıtasıyla devlet yönetiminde kargaşaya neden olmuşlar ve Uygur Devleti'nin zayıflayarak güçsüz düşmesine neden olmuşlardır. Altungök, Uygurların güçsüz düşmesine ve yıkılmasına neden olan bu durumu Mani dininin benimsenmesine, komşu devletlerle kurulan dostluk ilişkilerinden dolayı casusluk ve postacılık işlerine önem verilmemesine bağlamaktadır (Altungök, 2012, s. 189).

Uygurlarda haber almanın bir diğer yolu diplomatik evliliklerdir. Çinliler entrikalarını rahatlıkla sürdürebilmek amacıyla Uygur sarayına Çin imparator kızlarını gelin olarak göndermişlerdir. Çinli gelinler ve beraberinde götürdükleri kimseler Uygur ülkesinde olup bitenler hakkında Çin'i bilgilendirme yoluna gitmişlerdir. Bu diplomatik evliliklerde Uygurların Çin'e yaptığı yardımlar etkili olmuştur. Çandarlıoğlu, 758 yılında Çinli prenses Ning Kuo ile Uygur Kağanı'nın evlenmesinde Çin imparatorunun tutumunu değerlendirmektedir. Çin imparatoru kızının başka bir ülkeye gitmesi konusunda üzgün olduğunu belirtmekte ancak kızının oraya gitmesinin uluslararası barış açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır (Çandarlıoğlu, 1974, s. 64). Çin ile Uygurlar arasında akrabalık tesis edilmekle birlikte taraflar arasında karşılıklı elçiler gidip gelmiştir. Evlilik yoluyla dostluk ilişkileri kurulmuştur. Çinli prenseslerle Uygur kağanları arasındaki diplomatik evlilikler daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Prenseslerin yanında elçilik heyetleri de gönderilmiştir.

Çinliler, Uygur ülkesine gönderdikleri casuslar vasıtasıyla Uygurlar hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Bu casusların başında seyyah kılığındaki Budist rahipler yer almaktadır. Bu casuslardan en ünlüsü Çinli rahip Wang Yen-te'dir. Wang Yen-te, 10. yüzyılda Turfan ve Beş Balık Uygurları arasında bulunmuş, duyduklarını ve gördüklerini teferruatlı bir rapor biçiminde Çin'e döndükten sonra imparatoruna sunmuştur. Bu seyahatinde pek çok yer, şahıs ve kabile adı geçmekle beraber halkın gelenek ve görenekleriyle, günlük hayat hakkında bilgi vardır (Gömeç, 2018a, s. 275). Wang Yen-te, Uygur şehri Kao-ch'ang'a ulaştığında bir Kitan elçisi gelmiştir. Bu elçi, Aslan Han'a Çinlilerin Tatarlara sizin topraklarınız yolu ile bir elçi yollamış olduğunu duyduğunu ve bu elçinin sınırlarında casusluk yapma teşebbüsünde bulunduğunu belirtmiştir. Önlem olarak da Wang Yen-te'nin Tatarlara yollanmasını tavsiye etmiştir. Kitan elçisi, Kao-ch'ang'ın önceleri Çin toprağı olduğunu, Çin elçisinin burada casusluk yapmak için geldiğini ve bu işi araştırmaları

gerektiğini belirtmiştir. Wang Yen-te ise bu durumu kendi ajanları vasıtasıyla öğrenmiş ve Kao-ch'ang Hükümdarı Arslan Han ile aralarını açmaya çalıştıklarını bundan dolayı elçiyi öldürmek istediğini belirtmiştir. Arslan Han, Wang Yen-te'yi bu düşüncesinden vazgeçirmiştir (İzgi, 2000, s. 67). Wang Yen-te bundan sonra Uygur ülkesinde seyahatine devam ederek Uygurlar hakkında malumatlı bilgiler toplamıştır. Wang Yen-te seyahatnamesinde geçtiği yerlerdeki kabilelerin yaşayışları hakkında geniş bilgiler vermekle kalmamış Kao-ch'ang'ın kültür ve medeniyeti hakkında bilgiler vermiştir (İzgi, 1975, s. 110).

Türkler arasında Çinlilerden sonra en çok casus soka uluslardan birisi de Kırgızlardır. Kırgızlar siyasi amaçla casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir. Aynı soydan gelmelerine rağmen Kırgızlar, diğer Türk toplulukları içine casuslar sokmaktan kaçınmamışlardır. Kırgız casusları fırsat bulduklarında diğer Türk topluluklarının güçsüzlüklerinden faydalanmışlar ve ülkelerini yağmalamaktan geri durmamışlardır (Dünya Casusluk Tarihi, 1974, s. 6).

Sonuç

İstihbarat ve casusluk faaliyetleri insanın varlığı ile doğru orantılı olarak gelişme imkânı bulmuştur. Bir konu hakkında bilgi sahibi olmak için araştırma ve soruşturmaya gereksinim bulunmaktadır. Haberin öğrenilmesi, işlenmesi ve bunun istihbarata dönüşmesi kişi, toplum ve devlet hayatı açısından gereklidir. Bu bağlamda haberin öğrenilmesi, işlenmesi gibi süreçler İslamiyet'ten önce devlet kuran Türklerin iç işlerinde, devlet yönetiminde ve dış ilişkilerinde gerekli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Eski Türklerde bilginin öğrenilmesinin ve işlenmesinin odağında insan faktörü yer almaktadır. Hem Türklerde hem de diplomatik ilişkiler kurdukları diğer devletlerde istihbarat faaliyetleri insan eliyle yürütülmüştür. Bu faaliyetleri yürütenler asıl işlerinin dışında farklı misyonlara sahip olmuşlardır. İstihbaratta bulunacak kimseler gerçek kimliklerini gizleyerek başka rol ve görevlere girmişlerdir. Türk yurduna yaygın olarak seyyah, rahip, tüccar gibi farklı misyonlar üstlenmiş kimseler casusluk yapmak amacıyla gelmişlerdir. Özellikle Çin ile olan ilişkilerde bu tür rollere bürünmüş kimseler heyetlerle birlikte Türk yurdunda casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir.

İnsanların yaşamaları için gerekli besin bulmak için arayış içinde olmaları aslında bir tür haber alma yani istihbarat faaliyetidir. Dönem koşullarına göre basit bir haber alma yöntemi olarak değerlendirilebilecek bu faaliyetlerin o günkü koşullar açısından önemli olduğu unutulmamalıdır. Tarih boyunca yaşanan gelişmeler, neolitik yerleşimler, devletleşme süreçleri gibi aşamalar istihbarat ve casusluk faaliyetlerini de etkilemiştir. Basit bir şekilde başlayan bu faaliyetlerin daha gelişmiş sistemlere dönüştüğü görülmektedir.

Türkler, Orta Asya bozkırlarında tarih sahnesine çıkmışlar ve buradan Sibiryaya, Rusya, Afganistan, Hindistan, Anadolu, Avrupa gibi dünyanın farklı bölgelerine yayılmışlardır. Boylar hâlinde yaşamlarını sürdüren Türkler zamanla devlet çatısı altında bir araya gelerek teşkilatlı yapılar oluşturmuşlardır. Eski Türkler gerek boy teşkilatı gerekse devlet yapılanması içinde istihbarat faaliyetleri yürütmüşlerdir. Komşu devletlerle olan diplomatik ilişkilerde Türk ülkesine gelen diplomatik misyonlarla istihbarat faaliyetinde bulunmak amacıyla casuslar da gelmiştir. Eski Türklerin istihbarat faaliyetlerine önem verdiklerini etimolojik unsurların çokluğu kanıtlamaktadır. Türkler arasında yaygın olarak kullanılan kavramlar, istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin yürütüldüğünü, müesseseseleşmiş teşkilat yapılarının olduğunu göstermektedir. İstihbarat faaliyetlerinde askerî ve diplomatik yöntemlere başvurulmuştur. Asya Hun Devleti ile Çin arasında gidip gelen elçilik heyetleri diplomatik ilişkilerin eskiden beri var olduğunu ortaya koymaktadır. Devletler arasındaki bu diplomatik ilişkiler aynı zamanda elçi gönderen devletin diğer devlet hakkında bazı bilgileri edinmeye çalıştığı organizasyonlardır. Bu ilişkiler sayesinde elçi gönderilen devletin siyasi, sosyal, askerî, ekonomik vb. durumları hakkında bilgi öğrenilmeye çalışılmıştır. Elçi gelen devlet ise diğer devletin amacını bildiğinden gerekli tedbirleri almıştır. Dolayısıyla elçilik heyetlerinin faaliyetleri diplomatik ilişkilerin yanı sıra bilgi öğrenme biçimine dönüşmüştür.

Orta Asya'da devlet kuran Gök Türkler teşkilat yapıları ile kendilerinden sonra kuluacak Türk devletlerine model teşkil etmişlerdir. Gök Türklerin oluşturdukları muhafaz birlikleri üst düzey koruma ve savunma görevini yürütmekle beraber haber akışının sağlandığı, yorumlandığı ve istihbarata dönüştüğü bir birim olarak görev yapmış olmalıdır. Böri/börü biçiminde yaygın olarak kurdu ifade etmek için kullanılan sözcüktür. Orhun Kitabeleri ve Divanü Lûgat-it Türk gibi dönemin çağdaş kaynaklarında böri biçiminde geçen sözcük ile kastedilen kurttur.

Orta Asya'nın yerleşik kültürünün yaygınlaşmasında etkin rol oynayan Uygurlar Dönemi'nde de istihbarat ve casusluk faaliyetleri tespit edilmiştir. Bilhassa seyyah, rahip, tüccar kisvesi altında Uygur ülkesinde casusluk faaliyetleri yürüten kimseler hazırladıkları raporlarını başta Çinliler olmak üzere adına faaliyet yaptıkları devletlere sunmuşlardır.

Sonuç olarak eski Türkler haberleşmeye ve bilgi akışına önem vermişlerdir. İstihbarat faaliyetlerinde bulunan Türkler komşularının durumuna göre politikalar geliştirmişlerdir. Türkler hakkında başta komşu oldukları devletler olmak üzere Türk yurdu üzerinde emelleri olan devletler de istihbarat ve casusluk faaliyetleri yürütmüşlerdir.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. (1995). *Grekt seyyahı Priskos (V. Asır)'a göre Avrupa Hunları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Ahmetbeyoğlu, A. (2017a). *Avrupa Hunlari*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2017b). *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2020). *Attila'nın Sarayı'nda bir Romalı Grek seyyahı Priskos'a göre Avrupa Hunlari*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Altungök, A. (2012). Ortaçağ Türk dünyasında haberleşme kurumları: casusluk ve postacılık faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8 (1), 173-211.
- Arık, F. Ş. (1995). Eski Türk ceza hukukuna dair notlar I: suçlar ve cezalar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17 (28), 1-50.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) dönemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (16), 107-109.
- Aydın, E. (2021a). *Sibirya'da Türk izleri Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Aydın, E. (2021b). *Taşa kazınan tarih Türklerin ilk yazılı belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Başlangıcından bugüne kadar Dünya casusluk tarihi*. (1974). İstanbul: Artel Yayınları.
- Bektan, A. (2022). *Türklerde casusluğun tarihi*. İstanbul: Motto Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2021). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Canatar, M. (2011). Yat, yatak, yatgak, sak, sakçı ve savul, savur tabirleri üzerine. Sarıyıldız, G., Çiçek, N., Keskin, İ. ve Pamuk, S. (Ed.). *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı* (s. 47-56) içinde. İstanbul: Etkin Kitaplar.
- Chang Jen-t'ang (1968). *T'ang devrindeki Doğu Göktürkleri hakkında yeni belgeler*. Taipei.
- Çandarlıoğlu, G. (1974). Uygur sarayına gelin giden Çinli prensesler ve bunun arkasındaki politik gerçekler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (28-29), 63-70.
- Çandarlıoğlu, G. (1977). Uygurların Çinlilere yaptıkları yardımlar ve bunların içyüzü. *Tarih Dergisi*, (31), 37-46.
- Doğan, D. M. (2020a). *Osmanlıca yazılışlı doğan büyük Türkçe sözlük Cilt 1*, Ankara: Yazar Yayınları.

- Donuk, A. (1988). *Eski Türk devletlerinde idarî-askerî ünvan ve terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Durmuş, E. (2020). Eski Türklerde askeri yapı. *Asya Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 87-102.
- Durmuş, E. (2021). Eski Türklerin savaş taktikleri ve savaş alanındaki uygulamaları. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 15 (29), 243-262.
- Durmuş, E. (2024). Eski Türklerde askerî adlandırmalar. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6 (11), 1-14.
- Durmuş, İ. (2005). Eski Türklerde askerî kültür. *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, (385), 5-25.
- Durmuş, İ. (2011). Destan, efsane ve rivayetlere göre Türk kültür çevresinde kurt. Yeşil, Y. (Ed.). *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 65-76) içinde. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Eberhard, W. (2019). *Çin tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ekrem, N. (2012). Chang Ch'ien'in seyahat raporuna göre Hun Döneminde Orta Asya'nın sosyal ve iktisadî durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 9 (2), 7-52.
- Ergin, M. (1983). *Orhun abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eroğlu, H. (2003). Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin istihbarat stratejileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (34), 11-33.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gökalp, Z. (1976). *Türk medeniyeti tarihi*. Aka, İ.-Koprıman, K. Y. (Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri tarihi ve kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Gömeç, S. (1999). *Kök Türk tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2001). Kök bürümler ve arslanlar. Hacıoğlu, Y. (Haz.). *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri* (s.77 - 85) içinde. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (2018a). *Türk kültürünün ana hatları*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gömeç, S. Y. (2018b). *Türk-Hun tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Grousset, R. (2022). *Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gumilev, L. N. (1999). *Eski Türkler*. Batur D. A. (Çev.). İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- İlter, E. (2002). *Millî İstihbarat Teşkilâtı tarihçesi*. Ankara: MİT Basımevi.
- İzgi, Ö. (1975). Sung Devrinde Kao-ch'ang'dan Çin'e giden elçiler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 105-110.
- İzgi, Ö. (1979). Kao-ch'ang Uygurları hakkında. *Tarih Dergisi*, (32), 1-10.
- İzgi, Ö. (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan-Böğü Kağan ve Uygurlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İzgi, Ö. (2000). *Çin elçisi Wang Yen-te'nin Uygur seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1993). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kahraman Çınar, A. (2022). Bozkır kavimlerinin sosyal, siyasi ve askeri yaşamında kurt motifi. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8 (4), 1208-1221.
- Kaleli, E. (2021). *Bizans casusluk ve istihbarat faaliyetleri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Kâşgarlı Mahmud (2021). *Divanü lûgat-it Türk (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koca, S. (2019). *Türk kültürünün temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Lıgeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Karatay, S. (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mau-tsai, L. (2019). *Çin kaynaklarına göre Doğu Türkleri*. Kayaoğlu, E.-Banoğlu, D. (Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mori, M. (1983). Soğdluların Orta-Asya'daki faaliyetleri. *Belleten*, 47 (185), 339-351.
- Onat, A. (1987). Han döneminde Hun-Çin ekonomik ilişkileri (M.Ö. 206-M.S. 220). *Belleten*, 51 (200), 611-624.
- Onay, İ. (2018a). Hun ve Han devletlerinin diplomatik ilişkileri ve elçileri. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, (11), 222-235.
- Onay, İ. (2018b). Gök-Türk döneminde uluslararası ilişkiler ve elçiler. *Turkish Studies History*, 13 (24), 141-160.
- Onay, İ. (2018c). Uygurlar ve T'ang Hanedanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler ve elçiler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6 (15), 501-519.

- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1979). *Türk kültürünün gelişme çağları*. Ankara: Kömen Yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş Cilt 1*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2015a). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2015b). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamir, A. (2022). Mete Han ve eski Türk Orta-Asya kamu hukukundaki yeri. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, (1), 1-31.
- Pehlivanlı, H. (2002). Eski Türkler ve Selçuklularda istihbaratçılık. Güzel, H. C., Çiçek K. ve Koca, S. (Ed.). *Türkler Ansiklopedisi cilt 5* (s.279 - 285) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Saray, M. (2005). İdeal bir diplomatın (elçinin) ortaya çıkışı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 1195-1209.
- Selçuk, H. (2020). *Selenge'den Tuna'ya Türk kültür tarihine dair notlar*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Sinor, D. (2000). (Kök) Türk İmparatorluğunun kuruluşu ve yıkılışı. Sinor, D. (Der.). *Erken İç Asya Tarihi* (s. 383-424) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Su, K. (1938). *Uygurlar ve Uygur medeniyeti*. Balıkesir: İl Basımevi.
- Sun Zi (Sun Tzu) (2021). *Savaş sanatı*. P. Utkan-G. Fidan (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şahin, S. (2022). Türklerin Çinlilerle elçilik ilişkileri. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 256-268.
- Taşagıl, A. (1993). Kapkan Kagan (692-716). *Belleten*, 57 (218), 51-70.
- Taşagıl, A. (2017). *Kök Tengri'nin çocukları (Avrasya bozkırlarında islam öncesi Türk tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2019). Türk askerî tarihinin başlangıcı: Hun ordusu. A. S. Özkaya (Ed.), *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü* (s.142-158) içinde. İstanbul: Kronik Kitap.
- Taşagıl, A. (2020). *Uygurlar -840'tan önce-*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2021a). *Gök-Türkler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşagıl, A. (2021b). *Bozkırın kağanlıkları Hunlar, Tabgaçlar, Göktürkler, Uygurlar*. İstanbul: Kronik Kitap.

- Taşağılı, A. (2022). *Türk Kağanlığı*. İstanbul: Bilge Kùltür-Sanat Yayınları.
- Tekin, T. (2018). *Orhon Yazıtları*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Uyar, M. (2005). Hinduşâh Nahçivânî'ye ait Düstûr el-Kâtib fi Ta'yîn el-Merâtib adlı eserde casusluk anlayışı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 281-289.
- Yakın, A. (1969). *İstihbarat casusluk ve casuslukla mücadele*. Ankara: Dışışleri Akademisi Yayınları.
- Zelin, M. (2002). The Yung-cheng reign. *The Cambridge History of China*, 9, 183-229.

Atıf için:

- Mandaloğlu, M. (2024). Eski Türklerde istihbarat ve casusluk faaliyetleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 487-521. doi: 10.54558/jiss.1437276

Etik Beyan:

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti hâlinde Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir. Bu çalışma için etik kurul iznine gerek yoktur.

Yazar Katkıları: Makale tek yazarlıdır.